

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
BAKİ DÖVLƏT UNİVERSİTETİ**

Əlyazması hüququnda

HÜSEYN ABBAS oğlu ƏSGƏROV

**AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ MADDİ MƏDƏNİYYƏT
LEKSİKASI
(PEŞƏ-SƏNƏTLƏ BAĞLI)**

10. 02. 01 - Azərbaycan dili

**Filologiya elmləri doktoru alimlik dərəcəsi
almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiyanın**

A V T O R E F E R A T I

BAKİ-2008

Dissertasiya Bakı Dövlət Universitetinin Azərbaycan dili və ədəbiyyatının tədrisi metodikası kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

ELMİ MƏSLƏHƏTÇİ:

- filologiya elmləri doktoru, professor Y.M.Seyidov

RƏSMİ OPPONENTLƏR:

- AMEA-nın müxbir üzvü Ə.A.Quliyev

- filologiya elmləri doktoru, professor R.C.Məhərrəmov

- filologiya elmləri doktoru, professor C.Ə.Cəfərov

APARICI MÜƏSSSƏ: Azərbaycan Dillər Universitetinin
Azərbaycan dilçiliyi kafedrası

Müdafiə «13» XI 2008-ci il saat «14⁰⁰»-da Bakı Dövlət Universitetinin nəzdində filologiya elmləri doktoru və elmləri namizədi alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim olunan dissertasiyaların müdafiəsini keçirən Şuranın (D.02.181) iclasında olacaqdır.

Ünvan: AZ 1148, Bakı şəhəri, Z.Xəlilov küçəsi, 23. Bakı Dövlət Universiteti, əsas korpus, 2-ci mərtəbə, videokonfrans otağı.

Dissertasiya ilə Bakı Dövlət Universitetinin elmi kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat «27» IX 2008-ci ildə göndərilmişdir.

Dissertasiya Şurasının
elmi katibi, filologiya elmləri
doktoru, professor:

 T.H.HÜSEYNOV

İŞİN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI

Mövzunun aktuallığı. Azərbaycan dilinin leksik sisteminin araşdırılması Azərbaycan dilçiliyi tarixində həmişə aktual olmuşdur və öz aktuallığını indi də saxlayır. Dilçiliyin əsas tədqiqat obyektı söz olduğundan bu sahənin araşdırılması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycan dilinin leksikasında terminologiya məsələləri, xüsusən də ayrı-ayrı sahələrə aid terminlər, ətraflı araşdırılsa da, peşə-sənət leksikasının araşdırılmasının indiki səviyyəsini qənaətbəxş hesab etmək olmaz. Tədqiq olunan mövzu bu baxımdan aktualdır.

Dilin sosial qruplar və təbəqələr üzrə diferensiasiyasının nəticəsi kimi meydana çıxan peşə-sənət leksikasının araşdırılması həmin dildə danışan xalqın tarixinin, etnoqrafiyasının, mədəniyyətinin öyrənilməsi üçün əvəzsiz mənbədir, çünki məhz leksika məişətdə, istehsalatda, mədəniyyətdə baş vermiş dəyişiklikləri əks etdirir. Ona görə də cəmiyyətin həyatındakı iqtisadi, sosial və mədəni dəyişiklikləri özündə əks etdirən peşə-sənət leksikası cəmiyyətin inkişaf səviyyəsinə uyğun şəkildə formalaşır. Bu mənada peşə-sənət sözlərinə yalnız müasir dil səviyyəsindən baxmaq düzgün olmazdı. Bu leksik qata aid olan sözlərin müəyyən qismi müasir dil baxımından arxaıkləşmişdir. Ona görə də bu leksik qatın müasir vəziyyətini araşdırarkən onun keçdiyi inkişaf yolunu da izləmək zərurəti ortaya çıxır. Peşə-sənət leksikasına aid sözlərin çoxu mənşəcə Azərbaycan dilinin özünə məxsus olduğundan bu leksikada xalqımızın etnik-psixoloji xüsusiyyətləri, onun sosial-iqtisadi inkişafı tarixinin bir-biri ilə üzvi əlaqədə olan mərhələləri də öz əksini tapmışdır. Digər tərəfdən, peşə-sənət leksikasında türk xalqlarının çoxu üçün ümumi olan məişət hadisələri əks olunmuşdur. Bunların tədqiqi ümumtürk etnoqrafiyasının, həm də etnopsixologiyasının öyrənilməsi baxımından aktual və əhəmiyyətlidir.

Dilçilik ədəbiyyatında peşə-sənət leksikası fərqli terminlərlə adlandırılır: *professional leksika, sənət terminologiyası, xalq terminoloji leksikası, professional sözlər, professionalizmlər* və s. Bu leksik təbəqənin təyin edilməsinə yanaşmalar da fərqlidir. Məsələn, professionalizmlər, D.M.Şmelyova görə, bu və ya digər peşə sahəsində yayılmış xüsusi terminoloji ifadələrin dubleti kimi işlənən sözlər, N.M.Şanskiyə görə, peşə, sənət baxımından bir-biri ilə bağlı olan müəyyən qrup adamların nitqində istehsalatdakı əmək proseslərini, əmək məhsullarını və alətlərini, xüsusi anlayışları bildirən sözlər, O.S.Axmanovanın fikrincə, hər hansı professional qrupun nitqinə məxsus olan söz və ifadələr, M.Ə.Abdullayevaya görə, xalqın maddi və mənəvi mədəniyyətini əks etdirən xüsusi terminoloji

qatdır¹. Bütün bu fərqli yanaşmalar peşə-sənət leksikasının hələ yetərinə araşdırılmadığını göstərir.

Azərbaycan etnoqrafiyasına aid tədqiqatlarda daşışləmə, dulusçuluq, ağacışləmə, metalişləmə (misgərlik, dəmirçilik, zərgərlik), dəriçilik, toxuculuq və tikmə sənəti sənətkarlığın sahələri kimi araşdırılır². Biz də həmin sahələrə aid leksikanı peşə-sənət leksikası hesab edirik.

Azərbaycanda sənətkarlığın tarixi daş dövründən başlayır. Hələ o dövrdə ərzaq məhsullarının əldə olunması və istehsalı üçün sət daş növlərindən (dəvəgözü, çaxmaqdaşı və s.) bəsit əmək alətləri düzəldilmişdir. Sonralar metaldan, xüsusilə də dəmirdən əmək alətlərinin hazırlanması sənətkarlığın müxtəlif sahələrinin inkişafına güclü təkan vermişdir. Ümumiyyətlə, ayrı-ayrı sənət sahələrinin inkişafı XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəllərinə qədər davam etmişdir. Bundan sonra Avropa və Rusiyada istehsal olunan fabrik mallarının rəqabətinə davam gətirməyən kустar sənətkarlıq tədricən tənəzzülə uğramışdır. Sənətkarlığın tənəzzülü isə öz növbəsində ayrı-ayrı sənət sahələrində işlədilən yüzlərlə leksik vahidlərin arxaikləşməsinə yol açmışdır. Bütün bunlar peşə-sənət leksikasının araşdırılmasının aktuallığını şərtləndirir və dildə bu proseslərin izlənməsini zəruri edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqat işinin əsas məqsədi Azərbaycan dilinin peşə-sənət leksikasının formalaşması və inkişafının öyrənilməsindən, bütövlükdə Azərbaycan dilinin leksik sistemində onun yerinin müəyyənləşdirilməsindən ibarətdir. Bundan ötrü aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

- Azərbaycan dilində peşə-sənət leksikasının səciyyəvi xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi;
- dilin sosial diferensiasiyasının nəticəsi kimi meydana çıxan peşə-sənət leksikasının formalaşmasında cəmiyyətin ayrı-ayrı sosial qruplarının iştirakının aydınlaşdırılması;
- peşə-sənət leksikası ilə terminoloji leksika, peşə-sənət leksikası ilə etnoqrafik leksika (yaxud etnoqrafizmlər), peşə-sənət leksikası ilə məhəlli dialektizmlər, peşə-sənət leksikası ilə jarqonlar, peşə-sənət leksikası ilə loru leksika arasında oxşar və fərqli cəhətlərin müəyyən edilməsi;
- peşə-sənət leksikasının semantik və struktur xüsusiyyətlərinin araşdırılması;

¹Шмелев Д.М. Современный русский язык. Лексика. М., 1977, с.168-172; Шанский Н.М. Лексикология современного русского языка. М., 1964, с.122-125; Ахманова О.С. Очерки по общей и русской лексикологии. М., 1957, с.371; Abdullayeva M.Ə. Azərbaycan dilində xalçaçılıq leksikası. Bakı, 1998, s.9.

²Azərbaycan etnoqrafiyası. I c. Bakı, 1988, s.328-450.

– peşə-sənət leksikasının mənşəyinin müəyyənləşdirilməsi.

Tədqiqatın metodu. Tədqiqat işi təsviri və müqayisəli-tarixi metod əsasında yazılmışdır. Ayrı-ayrı sözlərin etimoloji şərhində isə daxili rekonstruksiya metodundan istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın mənbələri. Tədqiqatın mənbəyini Azərbaycan ədəbi dilinin, Azərbaycan dili şivələrinin, qədim türk və Azərbaycan yazılı abidələrinin materialları, dissertasiya müəllifinin müxtəlif regionlardan şəxsi müşahidə üsulu ilə topladığı materiallar, həmçinin tarixi-etnoqrafik mənbələr təşkil edir.

Azərbaycan dilində peşə-sənətlə bağlı maddi mədəniyyət leksikası **tədqiqatın obyektini** təşkil edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dissertasiya işində Azərbaycan dilçiliyində ilk dəfə olaraq peşə-sənət leksikasının dilin leksik sistemində yeri müəyyənləşdirilmiş, bununla bağlı dilin sosial qruplar üzrə diferensiasiyasının nəticəsi kimi meydana çıxan peşə-sənət leksikasının terminoloji, loru və etnoqrafik leksika ilə, jarqon və məhəlli dialektizimlərlə oxşar və fərqli cəhətləri, həmçinin peşə-sənət leksikasının xarakterik xüsusiyyətləri üzə çıxarılmışdır.

Peşə-sənət leksikasına aid vahidlərin leksik-semantik xüsusiyyətləri də Azərbaycan dilçiliyində ilk dəfə məhz bu tədqiqatda tematik qruplar üzrə sistemli şəkildə şərh edilmişdir. Peşə-sənət sözlərinin struktur xüsusiyyətlərinin araşdırılması, peşə-sənət leksikasına aid sözlərin tərkibində bəzi affiksial morfemlərin çox, bəzilərinin isə az işlənməsinin səbəblərinin izahı, mürəkkəb quruluşlu peşə-sənət sözlərinin əmələ gəlmə yolları barədə irəli sürülmüş mülahizələr də dilçilikdə tamamilə yenidir. Eyni sözü peşə-sənət leksikasının mənşə xüsusiyyətləri ilə bağlı söylənən fikirlərə və tədqiqata cəlb olunmuş çoxlu sayda peşə-sənət sözlərinin yeni etimoloji şərhinə də aid etmək olar. Maddi mədəniyyət nümunələri cəmiyyətin mədəni, etik, əxlaqi normalarının zənginləşməsinin başlıca mənbələrindən biri olduğundan peşə-sənətlə bağlı leksikanın tədqiqi xalqın məişətinin, ictimai həyatının öyrənilməsi baxımından da önəmli sayıla bilər.

Tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyəti. Dilçilikdə peşə-sənət leksikasının müəyyənləşdirilməsində fərqli meyarlar tətbiq edildiyindən çıxarılmış nəticələr də bir sıra hallarda ziddiyyət təşkil edir. Tədqiqatda peşə-sənət leksikasını müəyyənləşdirmək üçün irəli sürülmüş mülahizələr təkcə türk dillərində deyil, eləcə də qohum olmayan dillərdə bu leksikanı terminoloji, loru leksika, məhəlli dialektizmlər və s. leksik qatlardan fərqləndirməyə kömək edə bilər. Peşə-sənət leksikası dilin sosial qruplar üzrə diferensiasiyasının nəticəsi kimi meydana çıxdığından tədqiqat işi sosioloji dilçilik baxımından da əhəmiyyətlidir. Bu tədqiqatın nəzəri

müddəaları Azərbaycan dilinin tarixi leksikologiyasının araşdırılmasında da tətbiq edilə bilər.

Tədqiqatın nəticələri Azərbaycan dilinin izahlı, dialektoloji, etimoloji, tərcümə lüğətlərinin, həmçinin türk dillərinin müqayisəli peşə-sənət leksikası lüğətinin tərtib edilməsində, leksikologiyaya aid dərslik və dərs vəsaitlərinin hazırlanmasında istifadə oluna bilər. Tədqiqat işinin materialları ali təhsil müəssisələrində ayrıca kurs kimi də tədris edilə bilər.

Tədqiqatın aprobasiyası. Dissertasiya işi Bakı Dövlət Universitetinin Azərbaycan dili və onun tədrisi metodikası kafedrasında hazırlanmışdır. Tədqiqatın əsas müddəaları müəllifin elmi konfrans və seminarlardakı məruzələrində, tematik toplularda çap olunmuş məqalələrində və «Azərbaycan dilində maddi mədəniyyət leksikası» adlı monoqrafiyasında əks olunmuşdur.

Dissertasiyanın quruluşu. Dissertasiya giriş, dörd fəsil, nəticə, ədəbiyyat, mənbələr və ixtisarlara siyahısından ibarətdir.

Dissertasiyanın «**Azərbaycan dilinin leksik sistemində peşə-sənət leksikasının yeri**» adlanan birinci fəslində dilin sosial diferensiasiyası və peşə-sənət leksikası, peşə-sənət leksikasının xarakterik xüsusiyyətləri, peşə-sənət leksikası və terminoloji leksika, peşə-sənət leksikası və jarqonlar, peşə-sənət leksikası və məhəlli dialektizmlər, peşə-sənət leksikası və etnoqrafik leksika, peşə-sənət leksikası və loru leksika kimi məsələlər araşdırılır.

Dil sosial təzahür olduğundan sosial üzvlənməyə meyillidir. Buna görə də cəmiyyətin müxtəlif təbəqə və qruplara bölünməsi dilin sosial diferensiasiyası üçün stimül yaradır. Sosial diferensiallaşma dilin strukturunu əhatə edir və dil strukturunun ayrı-ayrı elementlərinə və xüsusiyyətlərinə də aid olur. Dil müxtəlif istiqamətlərdə – əraziyə, nitq prosesində dilin üsul və vasitələrinin biristiqamətli, yaxud çoxistiqamətli olmasına, yazılı və şifahi nitq nümunələrinin janrına və tipinə, sözlə yaradılan əsərlərin müəlliflərinə, sosial kollektivin, yəni cəmiyyətin fəaliyyətinin tipinə, insanların sosial təbəqə və qruplarına görə diferensiallaşa bilər. Dilin sosial diferensiasiyasının bütün istiqamətlərinin aydınlaşdırılması dilçilik üçün aktualdır. Bu problemin dərinədən tədqiqi dilin inkişafının istiqamətini və onun səbəblərini aydın görmək, insanların həyat şəraiti ilə dilin variantları arasındakı əlaqəni ortaya çıxarmaq baxımından əhəmiyyətlidir.

Dilin sosial xarakterinin peşə-sənət leksikası ilə münasibətdəki funksiyası xalqın vaxtilə yaratdığı maddi mədəniyyət nümunələrinin və onların adlandırıldığı ifadə vasitələrinin zamandan-zamana yaşadılması ilə bağlıdır. Dilin bilavasitə cəmiyyətlə, cəmiyyətin isə dil prosesləri ilə əlaqəsi Y.Qrimm, V.Fon Humboldt, İ.A.Boduen de Kurtene, F. de Sössür, A.Meye,

Z.Vandries kimi klassik dilçilər və onların ardıcılları tərəfindən tədqiq edilmişdir.

Xalqın tarixi inkişaf sürəti də bu və ya digər dərəcədə dildə öz əksini tapır. Cəmiyyətin sosial strukturu, onun sosial təbəqələrinin və qruplarının az və ya çox dərəcədə bir-birindən aralanması ümumxalq dilinə birbaşa təsir göstərir. Deməli, ümumxalq dilinin sosial diferensiasiyası cəmiyyətin mürəkkəb sosial quruluşunun dildəki təbii nəticəsi və real dil təzahürüdür.

Dilin sosial diferensiasiyası, bir qayda olaraq, ümumxalq dili əsasında həyata keçir. Ona görə də dilin sosial diferensiasiyasının nəticəsi kimi meydana çıxan dialektləri ümumxalq dilinin variantı kimi qiymətləndirmək lazımdır.

Cəmiyyətdə peşə qruplarının ayrılması «peşə dilləri»nin yaranması ilə nəticələnir. Ancaq burada söhbət müstəqil struktura malik olan əlahiddə dildən deyil, yalnız leksik vahidlərdən gedir. Ona görə də «peşə dili» anlayışı məcazi məna daşıyır və peşəkarların işlətdiyi vahidlər kimi başa düşülməlidir.

Peşə-sənət leksikası peşə maraqlarını ifadə etməyə istiqamətlənir. Bu leksikanın əsas mənbəyi ümumxalq dilinin leksikasıdır. Deməli, peşə-sənət leksikasının meydana çıxması bu və ya digər peşə qruplarının maraqları və xarakteri ilə bağlıdır. Həmin sosial qrupun cəmiyyətdə tutduğu mövqe də bu və ya digər peşə ilə bağlı leksikanın formalaşmasında xüsusi rol oynayır.

Peşə-sənət leksikasına məhz hansı sözlərin aid olması hələ dəqiq müəyyənləşdirilməmişdir. Bu problemə münasibət müxtəlifdir. Ayrı-ayrı tədqiqatçılar buraya müxtəlif peşə sahiblərinin «dil»ini, müxtəlif elmi və texniki dilləri və ümumiyyətlə, bu və ya digər kateqoriyaya aid edilməsi müəyyən çətinlik törədən qrupların «dil»ini aid edirlər. Peşə-sənət leksikasının sərhədinin dəqiq müəyyənləşdirilməməsi, şübhəsiz ki, bu leksikanın araşdırılmasını xeyli çətinləşdirir.

Peşə-sənət leksikası konkret cəmiyyətdəki əmək bölgüsünün formalarını özündə əks etdirir. Bu leksikada bu və ya digər peşənin tarixi də öz əksini tapır. Buna görə də peşə-sənət leksikasının formalaşması təkcə sosial təzahür forması kimi deyil, həm də tarixi təzahür faktı kimi araşdırıla bilər. Başqa sözlə desək, peşə-sənət leksikası xalqın tarixini özündə əks etdirdiyindən onunla ümumişlək leksika arasında sərhəd çəkmək mümkün deyildir. Hər hansı peşəyə aid leksika içərisində dilin ümumişlək leksikasının müəyyən qismi ya olduğu kimi, ya da müəyyən semantik dəyişikliklə işlənə bilər. Bu leksikanın tərkibində məhəlli dialektizmlərə və arxaik

sözlərə də rast gəlinir, çünki peşə-sənət leksikası yalnız müəyyən qrupa xidmət edir.

Dildə professional leksika, əsasən, üç üsulla gerçəkləşir: yeni sözlərin yaradılması (buraya başqa dillərdən leksik alınmalar da daxildir), ümumxalq dilinə məxsus sözün yeni məna qazanması və arxaik elementlərin mühafizə edilməsi ilə.

Bütövlükdə peşə-sənət leksikasının dildə formalaşmasını ümumxalq dilinin cəmiyyətdəki ayrı-ayrı sosial qrupların maraqlarına xidmət göstərmək və onların tələbatını ödəmək üçün sosial diferensiasiyasının nəticəsi kimi qəbul etmək olar. Bu leksika ümumxalq dilinin aktiv leksik fondundan fərqlənir, çünki dilin aktiv lüğət fondu cəmiyyətin bütün təbəqələrinin, peşə-sənət leksikası isə onun konkret təbəqəsinin ünsiyyətinə xidmət edir. Ona görə də belə sözlər dilin passiv lüğət tərkibinə daxil edilə bilər.

Peşə-sənət leksikasının tərkibi yekcins deyildir. Onun müəyyən qismini ümumişlək sözlər, digər qismini yalnız müəyyən peşə və sənət sahəsində istifadə olunan sözlər təşkil edir. Bununla bağlı A.M.Qurbanov yazır: «Hər bir sənət və peşə sahəsində çalışanların dilində həmin sənət və peşə ilə bağlı spesifik sözlər olur. Bu növ sözlər, adətən, sabit xarakterli olur və tarixən az dəyişir. Sənət-peşə sözlərinin bir qismi ümumişlək, bir qismi isə məhdud dairədə işlənmək xüsusiyyətinə malik olur. Elə buna görə də müəyyən bir sənət və peşə ilə bağlı bir çox sözləri başqa peşənin və ya sahənin adamları bilmir, zərurət olmadan nitqdə işlətmir»¹. H.Həsənov da peşə-sənət sözlərinin bir qismini ümumişlək, bir qismini isə məhdud işlənən sözlər qrupu kimi səciyyələndirir². İ.V.Arnold bu məsələyə bir qədər fərqli yanaşaraq qeyd edir ki, professional leksika adı altında, terminologiyadan fərqli olaraq, bu və ya digər peşə sahibi olan adamların şifahi nitqindəki leksikası nəzərdə tutulur. Bu və ya digər peşə fəaliyyətilə bağlı müəyyən anlayış, proses, təzahür mütəxəssislərin nitqində həmin anlayışları ifadə edən yeni sözlərin yaranmasını tələb edir. Bu sözlər terminlərdən obrazlı, emosional, çox vaxt isə çoxmənalı olmaları ilə fərqlənir³. Göründüyü kimi, İ.V.Arnold professional leksikanın yalnız şifahi danışmaq dilinə xas olması fikrindədir. Bizcə, bununla da razılaşmaq çətindir.

Professional leksika anlayışının sərhədlərinin dəqiq müəyyən olunmadığını V.A.Zveqintsev də qeyd edir⁴. A.A.Yuldaşev peşə-sənət leksikası ilə bağlı bunları qeyd edir ki, məhdud işlənmə sahəsinə malik olan xalq terminoloji leksikası (peşə-sənət leksikası – H.Ə.), o cümlədən

¹ Qurbanov A.M. Müasir Azərbaycan ədəbi dili, I cild. Bakı, 2003, s.264.

² Həsənov H. Müasir Azərbaycan dilinin leksikası. Bakı, 2001, s.226-227.

³ Арнольд И.В. Лексикология современного английского языка. М., 1959, с.262.

⁴ Звегинцев В.А. Очерки по общему языкознанию. М., 1962, с.275.

professionalizmlər aşkara çıxarıldığı zaman onlar türk dillərinin ümumi lüğətlərinə heç bir məhdudiyyət qoyulmadan daxil edilir. Bu, tamamilə təbiidir. Birincisi, belə sözlər dildə başqa üsullarla qeyd edilməyən realiləri ifadə edir; ikincisi, onlar hər hansı xalqın maddi və mənəvi mədəniyyətini ifadə edir; üçüncüsü, bu terminologiyada tarixi baxımdan dəyərli, heç bir yerdə qeyd olunmayan nadir sözlərə daha çox rast gəlmək olur; dördüncüsü, ən əsası budur ki, bu leksikanın tərkibi və xüsusiyyətləri öyrənilmədiyi kimi, onun ədəbi normaya mənsubluğu da öyrənilməmişdir¹. Deməli, A.A.Yuldaşev peşə-sənət leksikasının türk dillərinin leksik sistemində yerinin hələlən müəyyən olunmaması qənaətinədir. Peşə-sənət leksikasının ədəbi normaya mənsub olub-olmaması məsələsi də mübahisəlidir. Biz peşə-sənət leksikasının tərkibində məhəlli dialektizmlərin olmasını qəbul edirik, çünki ayrı-ayrı peşələrin müəyyən ərazilərdə daha güclü inkişafı təkcə cəmiyyətin inkişafı ilə deyil, həm də coğrafi mühit, landşaft, ərazinin təbii ehtiyatları və s. ilə bağlıdır. Bu mənada peşə-sənət sözləri məhəlli xüsusiyyətlər də kəsb edə bilər. Məsələn, Azərbaycan dili dialektlərində *sırğa* sözünün paraleli kimi *küfə* və *tənə* sözləri də işlədilir². Xalçanın arasahəsində əqrəbə bənzər naxış Gəncə zonasında *tapança*, Qarabağda *buynuz*, xalçaçılıq ədəbiyyatında *əqrəb* adlanır. Quba xalçaçılarının *mollabaşı* adlandırdıqları naxışa Qazax zonasında *çömçəmədaxil* deyilir³.

L.İ.Raxmanova peşə-sənət leksikasını xüsusi (peşə-terminoloji) leksika adı altında tədqiq edir. Onun fikrincə, elmin, sənətin müəyyən sahəsinə mənsub adamların işlətdikləri söz və söz birləşmələri xüsusi leksika hesab olunmalıdır. Ovçuluq, balıqçılıq və çeşidli kустar sahələrdəki anlayış və əşyaları ifadə edən söz və söz birləşmələrini o, professionalizmlər adlandırır. L.İ.Raxmanova peşə-sənət jarqonlarını da xüsusi leksikaya aid edir. Onun fikrincə, professional jarqonizmlər hər bir istehsalat kollektivində, hər peşədə vardır. Ümumiyyətlə, L.İ.Raxmanova peşə-sənət leksikasını ədəbi dil faktı kimi deyil, danışmaq üslubuna aid edir⁴. Uyğun fikirlərə bir sıra digər tədqiqatçıların əsərlərində rast gəlmək olar⁵.

Peşə-sənət leksikasının müəyyənləşdirilməsi üçün bizim təklif etdiyimiz prinsiplər N.M.Şanskinin professionalizmləri müəyyənləşdirmək

¹ Юлдашев А.А. Принципы составления тюркско-русских словарей. М., 1972, с.87.

² Əsgərov H.A. Azərbaycan dilində zərgərlik leksikası. Bakı, 2002, s.90.

³ Abdullayeva M.Ə. Azərbaycan dilində xalçaçılıq leksikası. Bakı, 1998, s.83-84.

⁴ Рахманова Л.И. Лексика русского языка с точки зрения сферы ее употребления.- Современный русский язык. Лексика, словообразование, морфология. М., 1976, с.43-45.

⁵ Мəsələn, бах: Шмелев Д.Н. Современный русский язык. Лексика. М., 1977, с.168-172.

üçün tətbiq etidiyi meyarlara daha yaxındır. Onun fikrincə, peşə, sənət baxımından bir-biri ilə bağlı olan müəyyən qrup adamların nitqində istehsaldakı əmək proseslərini, əmək məhsullarını və alıtlərini, xüsusi anlayışları bildirən sözlər professionalizmlərdir¹.

Məlum olduğu kimi, dilin leksik sisteminin tədqiqi həmin dildə danışan xalqın tarixinin öyrənilməsi üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir, çünki məhz leksika məişətdə, istehsalatda, mədəniyyətdə baş vermiş dəyişikliyi özündə əks etdirir. Başqa sözlə desək, hər şeydən əvvəl, cəmiyyətin həyatındakı iqtisadi, sosial dəyişiklikləri özündə əks etdirən peşə-sənət leksikası cəmiyyətin inkişaf səviyyəsinə uyğun şəkildə formalaşır. Peşə-sənət leksikasına daxil olan sözlərin müəyyən qismi müasir dil baxımından arxaizmlərə aid edilə bilər. Ona görə də bu leksik qatın müasir vəziyyətini araşdırarkən onun keçdiyi inkişaf yolunu izləmək zəruridir. Digər tərəfdən, peşə-sənət leksikasına daxil olan sözlərin çoxu dilimizin özünəməxsus sözləri olduğundan xalqımızın inkişaf tarixini müəyyənləşdirməkdə də mühüm əhəmiyyət kəsb edir². Azərbaycan dilində geyim adlarını tədqiq edən B.R.Məmmədova da bu tematik qrupa daxil olan leksik vahidlərin bir çoxunun artıq arxaikləşdiyini göstərir. Onun fikrincə, *küpə, kəpənək, arxalıq, börk, qaftan, qartı, çarıq, çəpkən, çuxa, eşmək* kimi sözlər artıq dilin passiv lüğət fonduna daxil olmuşdur və onlardan bir çoxu lüğətlərdə belə, qeyd olunmur³.

Peşə-sənət leksikasına aid olan sözlərin böyük qismi Azərbaycan dilinin ümumişlək leksikasına daxildir. Məsələn, misgərlik leksikasına aid olan *qazan, paxır, səhəng, xəlitə, cam, zərgərlik* leksikasına aid olan *bilərzik, sırğa, üzük, silsilə*, çilingərlik leksikasına aid olan *açar, qıfıl, kilid*, toxuculuq leksikasına aid olan *kələf, sap, dükcə, cəhrə, əlçim*, paraqçılıq leksikasına aid olan *araqçın, börk, çapma* kimi sözlər ümumişlək leksikaya daxildir. Bununla yanaşı, peşə-sənət leksikasına aid olan bəzi sözlər yalnız müəyyən peşə sahiblərinin nitqində özünü göstərir və məhdud işlənmə sferasına malikdir. *Zərrədin* «xırda şeyləri tutmaq və ya kəsmək üçün istifadə olunan alət», *məhək* «qızıl və gümüşün əyarını təyin edən daş» sözləri buna nümunə ola bilər.

Peşə-sənət leksikasına daxil olan sözlərin bir qismi yalnız müəyyən arealda fəaliyyət göstərən ayrı-ayrı peşə sahiblərinin nitqində müşahidə

¹ Вах: Шанский М.Н. Лексикология современного русского литературного языка. М, 1964, с.122-125.

² Əsgərov H.A. Azərbaycan dilində zərgərlik leksikası. Bakı, 2002 s.24.

³ Мамедова Б.Р. Названия одежды в азербайджанском языке. АКД. Баку, 1992, с.8-9.

olunur, başqa sözlə desək, müəyyən peşə və sənətə görə bir-biri ilə əlaqəli olan şəxslərin dilindəki bir çox sözlər ərazi səciyyəlidir.

Peşə-sənət leksikasına daxil olan sözlər konkret əşya və hadisələri, əmək prosesini bildirir. Belə sözlər konkret mənaya malik olduqlarına görə mücərrəd mənalı sözlərdən kifayət qədər fərqlənir. Peşə-sənət leksikasında çoxmənalılıq geniş yayılmamışdır. Çünki peşə-sənət leksikasına daxil olan sözlər konkret mənaya malik olur.

Peşə-sənət leksikası dəyişməyə az meyilli təbəqədir. Qədim türk yazılı abidələrinin dilindəki peşə-sənət sözləri ilə Azərbaycan dilinin peşə-sənət leksikasını müqayisə etdikdə bu qənaət daha da möhkəmlənir. Qədim türk dilində işlənən və heç bir dəyişikliyə uğramadan müasir Azərbaycan dilində peşə-sənətlə bağlı ayrı-ayrı anlayışları ifadə edən *altun, keçə, bez, çit, yamaq, börk, çömçə, yaraq* kimi yüzlərlə sözü buna misal göstərmək olar. Qədim türk dilindəki peşə-sənət sözlərinin bir qismi də müəyyən fonetik dəyişikliklərlə Azərbaycan dilində işlədilməkdədir: *körki~kərki, biləzik~biləzik, yüzük~üzük, çekük~çəkic, baldu~balta, kirit~kilid, arış~əriş, arqaç~arğac, ig~iy, yignə~iynə*.

Bundan əlavə, peşə-sənətlə bağlı sözlərin bir hissəsi Azərbaycan dilində müəyyən semantik dəyişikliyə uğramış, bir qisminin mənası genişləndiyi halda, digər qismininki daralmışdır. Qədim türk dilindəki *ton* «paltar» sözünü buna nümunə göstərmək olar. Müasir Azərbaycan dilində yalnız «qadın üst geyimi» mənasında işlənən bu söz Azərbaycan dilinin yazılı abidələrində «qadın və kişi üst geyimi», «paltar» mənasında işlənmişdir. Deməli, *ton* sözü müasir Azərbaycan dilində semantik daralma-ya məruz qalmışdır. Ümumiyyətlə, Azərbaycan dilində peşə-sənət leksikasının əsasını türk mənşəli sözlər təşkil edir.

Peşə-sənət leksikası Azərbaycan xalqının maddi mədəniyyət nümunələrini əks etdirir. Heyvandarlığın əkinçilikdən, eləcə də sənətin əkinçilikdən ayrılması, şəhər və kəndlərdə sənətin müxtəlif növlərinin (dəmirçilik, misgərlik, dulusçuluq, xalçalılıq, dabbaqlıq, bəzzazlıq, şalbaflıq, və s.) sürətlə inkişaf etməsi dildə peşə-sənət leksikası kimi bir təbəqənin formalaşmasına gətirib çıxarmışdır. Bu leksik təbəqənin əsas qismini ayrı-ayrı sənət sahələrinə məxsus texniki və sosial anlayışları ifadə edən leksik vahidlər təşkil edir.

Bütün bu cəhətlər Azərbaycan dilinin lüğət tərkibində peşə-sənət leksikasını ayrıca leksik qat kimi ayırmağı və araşdırmağı zəruri edir.

Dilin lüğət tərkibində peşə-sənət leksikasının yeri məsələsi mütəxəssislər arasında mübahisəli olaraq qaldığından bu fəslin sonrakı beş bölməsində peşə-sənət leksikası ilə terminoloji leksika, jarqonlar, məhəlli

dialektizmlər, etnoqrafik leksika və loru leksika arasındakı oxşar və fərqli cəhətlər araşdırılır.

Peşə-sənət leksikası, bir qayda olaraq, müəyyən sosial qrupu təmsil edən peşəkarların arasında formalaşaraq oradan dilin ümumi lüğət fonduna daxil olur. Terminoloji leksika isə elmi, texniki, sosial, iqtisadi, mədəni, siyasi sahələrlə bağlı yaranıb həmin sahələrdə işlənən sözlərdir. Peşə-sənət leksikası və terminoloji leksika dilin lüğət fonduna ayrı-ayrı istiqamətlərdən daxil olur: peşə-sənət leksikası sadə xalq danışıqı istiqamətindən, terminoloji leksika isə elmi-texniki, sosial-iqtisadi və mədəni həyatın təcəssüm edilməsi istiqamətindən. Bu istiqamətlərdəki fərq, başlıca olaraq, norma ilə ölçülür. Belə ki, peşə-sənət sözlərinin formalaşmasında müəyyən ədəbi dil normaları variantlığa görə gözlənilməyə də bilər. Ancaq terminoloji vahidlər yarandıqda onlara, ilk növbədə, yazılı dil normaları tətbiq edilməsi əsas şərtidir. Peşə-sənət sözləri ilə terminlər barədə mövcud olan fikir ayrılıqları da məhz bu əlamətlərə görədir¹.

Birinci fəslin «Peşə-sənət leksikası və terminoloji leksika» adlanan bölməsində peşə-sənət sözləri və terminlərin ümumi və spesifik xüsusiyyətləri araşdırılır.

Peşə-sənət leksikası ilə terminoloji leksika arasında aşağıdakı fərqlər müəyyən edilir: terminlər elmi üsluba, elmi dilə xas olan leksik vahidlərdir, peşə-sənət leksikası isə üslubi baxımdan neytraldır; peşə-sənət sözləri terminlərdən daha qədimdir; peşə-sənət leksikasına aid sözlər, əsasən, türk mənşəlidir və xalqın maddi mədəniyyəti, məişəti, gündəlik həyatı ilə bağlı anlayışları, terminlər isə elmi-texniki anlayışları ifadə edir, bu leksik təbəqənin tərkibində türk mənşəli sözlərlə yanaşı, kifayət qədər alınma sözlər də olur; terminologiyada dinamiklik vardır, elmdə, texnikada, cəmiyyətin həyatında baş verən dəyişikliklər, yeniliklər terminologiyada da öz əksini tapır, yeni anlayışları ifadə etmək üçün yaradılan terminlər hesabına ayrı-ayrı sahə terminologiyaları yaranır, peşə-sənət sahəsində istifadə olunan sözlər isə yüz illərlə həmin sahə ilə məşğul olan insanların nitqində işlənir və nəsil-dən-nəslə keçir; terminlərin yaradılmasına və istifadəsinə nəzarət edilir, başqa sözlə, terminlər standartlaşdırılır, peşə-sənət leksikasına isə nəzarət etmək, onu standartlaşdırmaq mümkün deyildir və buna lüzum da yoxdur; peşə-sənət leksikasına aid sözün mənası yalnız izah oluna bilərsə, terminin

¹ Qasımov M.Ş. Azərbaycan dili terminologiyasının əsasları. Bakı, 1973, s.13; Adilov M.İ., Verdiyeva Z.N., Ağayeva F.M. İzahlı dilçilik terminləri. Bakı, 1989, s.287; Sadiqova S. Azərbaycan dilində fizika-riyaziyyat terminologiyasının formalaşması və inkişafı. Bakı, 1997, s.33; İsmayılova M. Azərbaycan dili terminologiyasının linqvistik təhlili. Bakı, 1997, 268 s.; Моисеев А.И. О языковой природе термина / Лингвистические проблемы научно-технической терминологии. М., 1980, с.127-139.

mənası təyin olunmalıdır, başqa sözlə, termin yalnız bu və ya digər anlayışı ifadə etmir, eyni zamanda anlayışın təyin olunması əsasında meydana çıxır, terminlər definisiyaya malikdir; terminlər ədəbi dilə aiddir, peşə-sənət leksikası isə təkcə ədəbi dil faktı deyildir, peşə-sənət leksikasına daxil olan sözlərin müəyyən qismi lokal səciyyə daşıyır, terminlərdə isə bu xüsusiyyət yoxdur; terminlərin tərkibində arxaizm və tarixizmlər olmur, peşə-sənət leksikasında isə tarixən Azərbaycan ədəbi dilində işlənmiş, lakin müasir dövrdə arxaikləşmiş bir sıra sözlər məhdud dairədə işlənir; terminologiyada sinonimlik qüsurlu cəhət sayılır, peşə-sənət leksikasında sinonimlik geniş yayılmış dil təzahürüdür; terminlərdə emosionallıq, obrazlılıq, metaforiklik olmadığı halda, peşə-sənət leksikasında, qismən də olsa, bu cəhətlər öz əksini tapır.

Oxşar cəhətlər: dilin leksik sistemində hər iki təbəqəyə aid sözlər kateqoriya təşkil edir; həm peşə-sənət sözləri, həm də terminlər nominativ funksiya daşıyır, bizi əhatə edən gerçək aləmlə bağlı əşya, hadisə və prosesləri adlandırmağa xidmət edir; həm peşə-sənət leksikası, həm də terminlər məhdud istifadə dairəsinə malikdir; həm peşə-sənət sözləri, həm də terminlər tarixi kateqoriyadır, belə ki, dilin lüğət tərkibinin bu leksik qatları dilin inkişafının müəyyən dövründə meydana çıxır, cəmiyyətin və ona uyğun olaraq dilin sonrakı tarixi inkişafı zamanı formalaşır.

Dilin sosial diferensiasiyasının başqa bir müstəvisinə aid olan jarqonlarla peşə-sənət leksikası arasında uyğun və fərqli cəhətlərin araşdırılması peşə-sənət leksikasının sərhədlərini dəqiqləşdirmək baxımından olduqca önəmlidir. Hər iki leksik qata aid sözlər məhdud işlənmə dairəsinə malikdir. Peşə-sənət leksikası əhalinin bu və ya digər qrupunun praktik fəaliyyətini əks etdirir və bununla da müəyyən peşə və ərazilərin iqtisadi qapalılığını ifadə edir. Jarqonlar isə təkcə istehsal maraqları ilə deyil, eləcə də ümumi maraqlar əsasında bir-biri ilə bağlı olan insanların sosial qrupları arasında meydana çıxır. Bu leksika, adətən, ümumxalq dilində adı olan əşya və hadisələrin təkrar adlanması kimi ortaya çıxır¹.

L.İ.Raxmanova da peşə-sənət leksikası ilə peşə-sənət jarqonlarını bir-birindən ayıraraq, peşə jarqonlarını müxtəlif peşə sahibləri arasında yayılmış xüsusi anlayışların qeyri-rəsmi adları olduğunu qeyd edir².

Dilçilik ədəbiyyatında xarakter və mənsubiyyət qruplarına görə jarqonların müxtəlif növləri fərqləndirilir ki, onlardan biri də korporativ jarqonlardır. Peşə-sənət leksikasındakı jarqonlardan fərqli olaraq, korporativ

¹ Кодухов В.И. Общее языкознание. М., 1974, с.176.

² Рахманова Л.И. Лексика русского языка с точки зрения сферы ее употребления. - Современный русский язык. Лексика, словообразование, морфология. М., 1976, стр.45.

jarqonlar müəyyən münasibətlə bir-biri ilə əlaqədə olan insan qrupları tərəfindən işlədilir. Tələbələrin, alverçilərin, idmançıların nitqindəki bəzi leksik vahidlər jarqonun bu növünə daxildir. Belə jarqonların işlənmə dairəsi daha geniş olur və onların mənasını daha çox adam bilir. Bu tip leksik vahidlər müəyyən sənətlə bağlı olmadığından onların peşə-sənət leksikasına da heç bir aidliyi ola bilməz. Bunu sinfi simasını itirmişlərin (qumarbaz, oğru, cani və b.) nitqində müşahidə olunan jarqonlar haqqında da söyləmək olar.

Bu bölmədə dilçilik ədəbiyyatında daha çox jarqonlarla müştərək izah olunan arqolar da araşdırılır. Azərbaycan dilçiliyində jarqon və arqo terminləri sinonim kimi işlədilir¹. Azərbaycan dilindəki arqolar (qurd dili, musiqiçilər arqosu, aşıqlar arqosu) lüğət tərkibinə görə ümumxalq dilindən fərqlənir. Arqolarda adi sözlər ya müəyyən qaydada başqa şəklə salınır, yaxud onlar tamamilə yeni (daha çox metaforik) məna kəsb edir, ya da sözlər başqa dildən alınır. Belə şərti dillərin fonetik, morfoloji və sintaktik xüsusiyyətləri ümumxalq dilindəkindən fərqlənir. Belə dillərin leksikasının əsasını elə məhz ümumxalq dili təşkil edir. Bu sözlərlə fərqli dildə danışmaq mümkün deyildir. Lakin cümlədə ifadə olunan fikrin gizliliyini təmin etmək üçün arqo leksikasından bir leksik vahidin cümlədə işlənməsi kifayət edir. Şərti (süni) dillər də məhz bu məqsədə xidmət edir.

Nəzərə almaq lazımdır ki, jarqon və arqo sözləri ancaq aid olduğu sosial qrupa xidmət edir, ictimaiyyət üçün ya onların əhəmiyyəti yoxdur, ya da belə sözlərin mənasının cəmiyyətdən gizli qalması sosial qruplar üçün daha vacib sayılır. Peşə-sənət sözləri ümumi istifadəyə meyillidir.

Jarqonun bir növünü də sinfi jarqonlar təşkil edir. Buna bəzən «sosial dialektlər» də deyilir. Sinfi jarqonların yaranması çeşidli tarixi şərtlər və cəmiyyətin müəyyən sosial təbəqələrə bölünməsi ilə birbaşa bağlıdır. Ayrı-ayrı sosial təbəqələrin dildən öz məqsədlərinə çatmaq üçün fərqli şəkildə istifadə etmələri sinfi jarqonların yaranması ilə nəticələnir. Sinfi jarqonlar da, jarqonların digər növləri kimi, dilin leksik sistemini əhatə edir və bu əsasda ümumxalq dilindən fərqlənir.

Beləliklə, peşə-sənət leksikası və jarqonlar dilin sosial diferensiasiyasının başqa-başqa müstəvilərinə aiddir və nəzərə çarpan fərqli cəhətlər də məhz bununla bağlıdır.

Peşə-sənət leksikası və məhəlli dialektizmlər «Azərbaycan dilinin dialekt sistemi vahid bir dilin bölünməsi yolu deyil, bu və ya digər

¹ Axundov A.A. Ümumi dilçilik (dilçiliyin tarixi, nəzəriyyəsi və metodları). Bakı, 1979, s.93; Qurbanov A.M. Müasir Azərbaycan ədəbi dili. I c., Bakı, 2003, s.263

əlamətlərin müəyyən coğrafi şəraitdə saxlanması yolu ilə formalaşmışdır¹». Dialektizmlərlə peşə-sənət leksikası arasında xeyli oxşar cəhətlər vardır: həm məhəlli dialektizmlər, həm də peşə-sənət sözləri məhdud istifadə dairəsinə malikdir; hər iki leksik təbəqə tarixi kateqoriyadır; hər iki təbəqəyə aid sözlər dildən çıxmağa meyillidir. Peşə-sənət leksikası özünün sadə danışiq xarakterinə görə də məhəlli dialektizmlərə yaxınlaşır.

Peşə-sənət leksikası və məhəlli dialektizmlərin mənşə baxımından fərqli kateqoriyalara aid olması; peşə-sənət leksikasından fərqli olaraq, məhəlli dialektizmlərin daha çox nitq hissələrini əhatə etməsi; tarixi baxımdan dəyişkən kateqoriya kimi çıxış etməsi; onlardan istifadə olunmasında coğrafi məhdudiyyətin əsas xüsusiyyət kimi ortaya çıxması və s. hər iki leksik təbəqə arasında əsas fərqli cəhətlər hesab edilir.

Peşə-sənət leksikası ilə etnoqrafik leksika arasında da fərqli cəhətlər nəzərə çarpır. Dissertasiyada etnoqrafik leksika aşağıdakı tematik qruplara bölünür: əkinçilik mədəniyyəti ilə bağlı leksika; bağçılıq və üzümçülük leksikası; texniki bitkiçilik və ipəkçilik leksikası; heyvandarlıq və quşçuluq leksikası; ovçuluq, balıqçılıq və arıçılıq leksikası; sənətkarlıq leksikası; xalq yaşayış məskənləri ilə bağlı leksika; geyim və bəzəklərlə bağlı leksika; yemək və içkilərlə bağlı leksika; dənüyütmə və çörəkbişirmə qaydaları ilə bağlı leksika; nəqliyyat vasitələri və yollarla bağlı leksika; məişət leksikası; mənəviyyat leksikası.

Etnoqrafik leksika anlayışı peşə-sənət leksikası anlayışından daha geniş və əhatəlidir. Etnoqrafik leksika maddi və mənəvi aləmin müxtəlif sahələri ilə bağlı anlayışları ifadə etməyə xidmət etdiyi halda, peşə-sənət leksikası özündə yalnız maddi aləmin bir hissəsini əks etdirən sənətkarlıqla bağlı anlayışları əhatə edir. Başqa sözlə, peşə-sənət leksikası etnoqrafik leksikanın bir hissəsini təşkil edir. Digər tərəfdən, etnoqrafik leksikadan fərqli olaraq, peşə-sənət leksikası məhdud istifadə dairəsinə malik leksik təbəqə kimi xarakterizə olunur. Peşə-sənət leksikası sosioloji dilçiliyin, etnoqrafik leksika isə etnolinqvistikanın prinsipləri əsasında müəyyənləşdirilir.

Peşə-sənət leksikası ilə etnoqrafik leksika dilin leksik sistemində korrelyativ münasibətdədir. Bütövlükdə etnoqrafik leksikaya aid edilən sözlərin əksəriyyəti hamı tərəfindən başa düşülür və istifadə olunursa, peşə-sənət leksikasını təşkil edən sözlər, əsasən, peşə-sənət baxımından bir-biri ilə bağlanan müəyyən sosial qrupun ünsiyyətinə xidmət edir.

¹ Əzizov E.İ. Azərbaycan dilinin tarixi dialektologiyası (dialekt sisteminin təşəkkülü və inkişafı). Bakı, 1995, s.321.

Peşə-sənət leksikasına daxil olan sözlər real gerçəklikdəki konkret əşya və hadisələrin, prosesin ifadəçisi kimi çıxış edir. Etnoqrafik leksikaya daxil olan sözlərin müəyyən qismi mücərrəd anlayışları da (mifoloji varlıqların adları, dini leksika və s.) ifadə edir.

Peşə-sənət leksikası ilə loru leksika arasındakı fərqlər daha böyükdür. Nəzərə almaq lazımdır ki, loru leksika daha çox sayda, adi, normalaşması vacib görünməyən sözlər qrupunu təşkil edir. Sadə danışıq xüsusiyyətlərinin əks olunması baxımından loru leksika ilə peşə-sənət leksikası arasında yaxınlıq barədə mülahizə söyləmək olar. Ancaq loru sözlər bu və ya digər sosial qrupun fəaliyyətinin nəticəsi deyildir. Peşə-sənət sözləri isə sənətkarlıqla məşğul olan sosial qrupların fəaliyyəti əsasında formalaşır, əsasən eyni sənətlə məşğul olan müəyyən qrup adamların nitqində özünü göstərir. Loru leksika isə istifadə olunma baxımından nə məhəlli, nə də sosial məhdudiyyət tanıyır. Loru leksika ilə müqayisədə peşə-sənət leksikasından bədii üslubda az istifadə olunur. Çünki belə sözlərdə ekspressivlik, obrazlılıq az olduğundan onların istifadəsinə də ehtiyac duyulmur. Loru sözlər üçün normalaşma zəruri olmadığından onlar ədəbi dilin zənginləşdirilməsində iştirak etmir. Peşə-sənət sözləri isə ədəbi dili zənginləşdirir. Peşə-sənət sözləri loru sözlərdən kəmiyyətcə xeyli çox olması ilə də fərqlənir.

Dissertasiyanın «**Peşə-sənət leksikasının semantik xüsusiyyətləri**» adlanan ikinci fəslində dəmirçilik, misgərlik, zərgərlik, toxuculuq, dəriçilik, dulusçuluq, daşıqlama, ağacıqlama, bədii tikmə və boyaqçılıqla bağlı leksikanın semantik xüsusiyyətləri şərh olunur, hər bir sahəyə aid sözlər tematik qruplara bölünərək tədqiq edilir.

Dəmirçilik leksikasına aid sözlərin bir qismi Azərbaycan ədəbi dilində, böyük bir qismi isə Azərbaycan dilinin dialekt və şivələrində işlənməkdədir. Odur ki, peşə-sənət leksikası, o sıradan dəmirçilik leksikası məhdud istifadə dairəsinə malik söz qrupları kimi səciyyələndirilir. F.İbrahimova görə, IX-XIII əsrlərdə Azərbaycanda dəmirçilik bir sənət sahəsi kimi formalaşaraq özünün inkişafının elə bir pilləsinə qalxmışdır ki, sonrakı dövrlərdə bu inkişaf səviyyəsi çox cüzi dəyişikliklərlə son zamanlara qədər davam etmişdir¹.

Qədim türk yazılı abidələrinin materialları da deyilənləri təsdiq edir. Belə ki, abidələrin dilində bu tematik qrupa aid yüzlərlə söz işlənir: *aşaq* «qazan», *bukaqu* «buxov», *çəkük* «çəkiç», *çölək* «vedrə», *aşuq* «dəbilqə», *biçək* «bıçaq», *boydə* «xəncər», *yaraq* «zireh», *işığ* «qalxan», *bek* «qıfıl»,

¹ İbrahimov F. Azərbaycanın orta əsr şəhərlərində metalışləmə sənəti (IX-XIII əsrlər). Bakı, 1988, s.60.

kirit «açar» və s. Azərbaycan yazılı abidələrinin dilində də dəmirçilik leksikasına aid kifayət qədər söz işlənmişdir. Bütün bunlar Azərbaycan dilində dəmirçilik leksikasının zənginliyini nümayiş etdirir.

Dəmirçilik leksikası aşağıdakı leksik-semantik qruplara bölünərək tədqiq edilir: dəmirçiliklə bağlı peşə və sənət adları: *dəmirçi, silahsız, tənəkəçi, kargər* və s.; dəmirçilikdə istifadə olunan alət və xüsusi təsisatların adları: *gürz, zindan, məngənə, kürə, körük, tapun, sünbə* və s.; istehsal-texnoloji proseslərin və texniki üsulların adları: *soyuqdöymə, istidöymə, zodlama* və s.; dəmirçilik məmulatlarının hazırlanmasında istifadə olunan maddə və materialların adları: *dəmir, mis, sumbata* və s.; dəmir emalı zamanı müxtəlif texnoloji proseslərdə dəmir maddəsinin adlarını bildirən sözlər: *filiz, polad, qəlp, şor* və s.; dəmirdən hazırlanan əmək alətlərinin adları: *dəryaz, yaba, qiyməkeş, gavaşın* və s.; dəmirdən hazırlanan silah adları: *ağız, bazubənd, behbud, qəmə, qılinc* və s.; dəmirdən hazırlanan məişət əşyalarının adları: *qarmaq, qaşiq, qaşov, qiyməkeş* və s.; təsərrüfatda işlədilən dəmir əşyaların adları: *barmaqlıq, qantarğa, nal, beçə* və s.

Misgərlik leksikası: misgərlikdə istifadə olunan alət və xüsusi təsisatların adları: *misgərxana, kəlbətin, çarx* və s.; istehsal-texnoloji proseslərin və texniki üsulların adları: *əritmə, döymə, yastılama, yayma* və s.; misgərlikdə peşə və vəzifə adlarını bildirən sözlər: *misgər, misgir, qırstutan* və s.; müxtəlif texnoloji proseslərdə mis maddəsinin adları: *yez, paxır, mir, qırs* və s.; misdən hazırlanmış bəzək əşyalarının adları: *sancaq, muncuq, üzük, bilərzik* və s.; misdən hazırlanmış məişət əşyalarının adları: *ayaq, badya, birəlli, dövrə, güyüm, ləyən* və s.; misgərlik məmulatlarının hazırlanmasında istifadə olunan maddə və material adları: *qurğuşun, lehim* və s.; misdən hazırlanmış əmək alətlərinin adları: *qıyıq, oymaq, üskük, singişdə, biz, çuvalduz* və s.; misdən hazırlanmış bəzi məişət və təsərrüfat əşyalarının adları: *zınqrov, çıraq, buxurdan, naqus, tərəzi, şamdan* və s.

Zərgərlik leksikası: zərgərliklə bağlı peşə və sənət adları: *zərgər, zərgərlik, cavahirsaz, cavahirsazlıq, minasaz, xatəmkar, minasazlıq* və s.; zərgərlikdə istifadə olunan alət və xüsusi təsisatların adları: *körük, məhək, mizan, hövnə, buta, ülgü, simkeş* – bu alətlərin əksəriyyəti təkcə zərgərlikdə deyil, metalışləmənin digər sahələrində də istifadə olunur, onlar yalnız ölçülərinə görə bir-birindən fərqlənirlər; zərgərlik məmulatlarının hazırlanmasında istifadə olunan materialların adları: *qızıl, gümüş, altun, zümrüd, firuzə, yaqut, ləl, əqiq, almaz* və s.; istehsal-texnoloji proseslərin və bədii-texniki üsulların adları: *zolaqlama, həddələmə* və s.; zərgərlikdə baş bəzəklərinin adları: *sırğa, alınlıq, telbasan, cıgçığa, dingə, cıqqa, başlıq, ərcə* və s.; boyun-sinə bəzəklərinin adları: *boyunbağı, zəncirə, şəddə,*

həmayil, hil, çəçik və s.; qol, bilək və barmaq bəzəklərinin adları: *üziük, bilərzik, qolbağ, həsiri, əncamə* və s.; bel və libas bəzəklərinin adları: *saltoqqa, təkənd, əşrəfi, pilək, əmbərcə, vəznə, ətəkli* və s.; zərgər-məişət əşyalarının adları: *tənbəkiqabı, qələbqabı, qın, şamdan* və s.; zərgərlikdə qızıl və gümüş maddəsinin adları: *vərəqə, pəsdayı, saya* və s.; zərgərlik məmulatlarının hazırlanmasında istifadə olunan naxış adları: *sünbül, balıq, altıguşə, ulduz* və s.; zərgərlikdə məmulatlarının hazırlanmasında istifadə olunan köməkçi maddə və kimyəvi elementlərin adları: *bürünc, şüşə, sümük, kəhrəba, gips* və s.

Dissertasiyada zərgərlik sahəsinə aid naxış adları öz növbəsində naxışların formalarına və digər əlamətlərinə görə müvafiq qruplara bölünür.

Toxuculuq leksikası. Bu leksika tematik baxımdan hörməçilik (həsirçilik) leksikası, əyiricilik leksikası, şalbaflıq leksikası, bəzzazlıq leksikası, şərbafıq leksikası, xalçaçılıq leksikası şəklində təsnif olunur.

Hörməçiliyə və əyiriciliyə aid edilən leksik qatlar müəyyən qədər bir-birinə yaxındır, çünki hörmə texnikasının təkmilləşməsi, xüsusilə burub-əşmə vərdişlərinin yaranması əyiriciliyin yaranmasına zəmin hazırlamışdır. Hörməçilikdə daha çox sucaq sahələrdə yetişən lifli bitkilərdən, elastik ağac çubuqlardan və dənli bitkilərin küləşindən xammal kimi istifadə olunmuşdur. **Hörməçilik (həsirçilik) leksikasına** aid misallar: *çatı, çatılama, ciyə, örkən, gözək, kəriş, kövsərə, tərəcə, salğar, həsir, nəfsə, kəmsiy, qolan, vic, mincər* və s.

Əyiricilik leksikasına daxil olan sözlər leksik-semantik baxımdan aşağıdakı kimi qruplaşdırılır: əyiricilikdə istifadə olunan alət və qurğuların adları: *tağalağ, cəhrə, cigriğ, əlgi, kağalağ* və s.; əyiriciliklə bağlı proses adları: *daraqılama, didmə, əyirilmə, kələflənmə* və s.; əyiricilikdə material və məmulat adları: *qarus, qəzil, dükcə* və s.

Toxuculuğun **şalbaflıq, bəzzazlıq və şərbafıq** kimi sahələri sırf parça istehsalı ilə bağlı olduğundan həmin sahələrə aid leksika da birlikdə nəzərdən keçirilir və leksik-semantik baxımdan aşağıdakı qruplara bölünür: parça istehsalı ilə bağlı peşə və sənət adları: *şalbaf, bəzzaz, şərbaf, ipəkçi* və s.; parça toxuculuğunda istifadə olunan alət və qurğu adları: *hana, dolağac, mixça* və s.; parça toxuculuğu ilə bağlı proses adları: *geciləmə, basma, tərpmə* və s.; parça toxuculuğunda məmulat adları: *şal, mahud, calamaya, şilə* və s.; parça toxuculuğunda istifadə olunan material və maddə adları: *əriş, arğac, yumaq, kələf, kələfçə, yun, güzəm, əlçim, pambıq, kətan* və s.; parça toxuculuğu məmulatlarının hazırlanmasında istifadə olunan naxış adları: *buta, qönçə, çiçək, paxlava, ay, ulduz, dırnaqlı* və s.

Xalçaçılıq leksikası isə leksik-semantik baxımdan aşağıdakı kimi qruplaşdırılır: xalçaçılıqla bağlı peşə və sənət adları: *kilimçi, kilimçilik, gəbəçi, gəbəçilik, xalıçı, xalıçılıq* və s.; xalçaçılıqda işlədilən alət, qurğu (dəzgah) və onun hissələrinin adları: *hana, para, həvə, kirgit* və s.; xalçaçılıqla bağlı proses adları: *ərişçəkmə, həvələmə, kirgisləmə* və s.; xalçaçılıqda istifadə olunan texniki üsulların və ilməsalma növlərinin adları: *sennə, gordəst, farsbaf, türkbaf* və s.; xalçaçılıq məmulatlarının hazırlanmasında istifadə olunan material adları: *yapağ, qəzil, yun, pambıq, ipək, kətan, kəpitkə, kənaf* və s.; xalçaçılıq məmulatlarının adları: *xalı, xalça, gəbə, kilim, palaz, çiyi, buzalu, fərş* və s.; xalçaçılıqla bağlı digər məmulatların adları: *məfrəş, xurcun, heybə* və s.; xovlu və xovsuz xalçalarda ayrı-ayrı hissələrin adları: *ara, haşiyə, dəhnə, yelən, zəncirə* və s.; xalçaçılıq məmulatlarının hazırlanmasında istifadə olunan naxış adları: *buta, hilbuta, sacayaq, dəstəgül, gülbudaq, səlmə, kilimgülü, dilikli, tökmə, kaşanı* və s.; xalçaçılıqda nöqsan adları bilidirən sözlər: *əyrilik, tayqulaqlıq, gərnəşmə* və s.; xalçaçılıqda istifadə edilən boyaq və rəng adları: *püstəyi, sürməyi, innabı, şəkəri, cəngəri* və s.

Dəriçilik leksikası. Azərbaycan dilində **dəriçilik leksikası** tematik baxımdan dabbaqlıq, papaqçılıq, kürkçülük, başmaqçılıq, çəkməçilik və sərraclıq leksikasına bölünür. Yaxınlıq xüsusiyyətləri nəzərə alınaraq dissertasiyada dabbaqlıq, papaqçılıq və kürkçülük leksikası ilə başmaqçılıq, çəkməçilik və sərraclıq leksikası ayrı-ayrılıqda nəzərdən keçirilir. **Dabbaqlıq, papaqçılıq və kürkçülük leksikasına** daxil olan sözlər leksik-semantik baxımdan aşağıdakı şəkildə təsnif olunur: dabbaqlıq, papaqçılıq və kürkçülüklə bağlı peşə və sənət adları: *dəriçi, dəriçilik, dabbaq, dabbaqlıq, papaqçı, papaqçılıq, xəzçi, xəzçilik* və s.; dabbaqlıq, papaqçılıq və kürkçülükdə istifadə olunan alət və qurğuların adları: *güşat, silə, tiyan* və s.; dabbaqlıq, papaqçılıq və kürkçülükdə istifadə olunan aşı və boyaq maddələrinin adları: *nar, yaxı, zağ* və s.; dabbaqlıq, papaqçılıq və kürkçülüklə bağlı texnoloji proseslərin adları: *duzaqoyma, aşıqoyma, tapdama* və s.; dabbaqlıq, papaqçılıq və kürkçülükdə istifadə olunan material və hazır məhsulların adları: *gön, dəri, tumac, ətvi* və s.; dabbaqlıq, papaqçılıq və kürkçülüklə bağlı digər sözlər: *cələb, alsın, araqçın, astar* və s.

Qeyd olunduğu kimi, **başmaqçılıq, çəkməçilik və sərraclıq leksikası** dissertasiyada bir bölmədə araşdırılır. Bu, həmin sənət sahələrinin bir-birinə yaxınlığı ilə bağlıdır. Başmaqçılıq, çəkməçilik və sərraclıqla məşğul olanlar dəri aşılamaqla məşğul olmur, dabbaqların aşılacağı hazır gön-dəri məmulatından istifadə edirlər. Məhz bu cəhət başmaqçılıq,

çəkməçilik və sərraclıq leksikasında ümumi cəhətlərin üstünlüyünü şərtləndirir.

Pinəçilik, qaltaqçılıq, palanduzluq və təkaltıduzluq kimi yardımçı sənət sahələrinin də başmaqçılıq, çəkməçilik və sərraclıqla bağlı olduğunu nəzərə alaraq, bu sənət sahələrinə aid leksikanı tematik baxımdan aşağıdakı kimi təsnif etmək olar: başmaqçılıq leksikası, çəkməçilik leksikası, sərraclıq leksikası, pinəçilik leksikası, qaltaqçılıq leksikası, palanduzluq leksikası, təkaltıduzluq leksikası.

Başmaqçılıq, çəkməçilik və sərraclıq leksikasını bütövlükdə leksikosemantik baxımdan aşağıdakı kimi təsnif etmək olar: başmaqçılıq, çəkməçilik və sərraclıqla bağlı peşə və sənət adları: *başmaqçı, çustçu, məstçi, məstçilik, çəkməçi, sərrac, sərraclıq, palanduz, qaltaqçı, çarıqçı, çarıqçılıq, pinəçi, təkaltıduz* və s.; başmaqçılıq, çəkməçilik və sərraclıqda istifadə edilən alət və qurğuların adları: *dəzgə, ülgü, əndazə, biz, iynə* və s.; başmaqçılıq, çəkməçilik və sərraclıqda istehsal-texnoloji proseslərin adları: *biçmə, köktutma* və s.; başmaqçılıq, çəkməçilik və sərraclıqda istifadə olunan material və maddə adları: *gön, dəri, sağrı, ətvi, müşkü* və s.; başmaqçılıq və çəkməçilik məmulatlarının adları: *başmaq, çəkmə, nəleyin, gəlinqaytaran, ləpik* və s.; sərraclıq məmulatlarının adları: *qarınaltı, dümgah, ziltəng* və s.; başmaqçılıq, çəkməçilik və sərraclıqda tikmə üsulları və naxış adları: *təlbə, qoşasırıq, kökləmə* və s.

Dulusçuluq leksikası: dulusçuluqla bağlı peşə və sənət adları: *dulus, dulusçuluq, kuzəçi, kuzəçilik, kürəçi, küpçü* və s.; dulusçuluqda istifadə olunan alət və qurğuların adları: *çarx, qəlib, çarxbaşı* və s.; su üçün gil qabların adları: *səhəng, jürdək, şəhrəng, bardaq, qurqur* və s.; yemək hazırlamaq üçün gil qabların adları: *çölmək, güvəc, süzək, süzgəc* və s.; su təchizatında istifadə olunan gil avadanlıqların adları: *günk, sərnici* və s.; gildən hazırlanmış məişət əşyaları və digər predmetlərin adları: *dibçək, çıraq, şamdan, kərpi, kirəmit, həvəng-dəstə* və s.; dulusçuluqda istifadə olunan materialların adları: *torpaq, palçıq, dəstəvər, pəstayı* və s.; dulusçuluqla bağlı proses adları: *palçıqtutma, susəpmə* və s.; dulusçuluqda istifadə olunan xüsusi qurğu və təsisatların adları: *dəm, kürə, tup, odluq* və s.; dulusçuluqda istifadə olunan texniki üsul və naxışların adları: *köbə, dodaq, dibçək* və s.

Daşışləmə ilə bağlı leksika: daşışləmə ilə bağlı peşə və sənət adları: *daşyonan, həkkək, bənna, bənnalıq* və s.; daşışləmə ilə bağlı alət və qurğuların adları: *külüng, yanpara, nalçaq* və s.; daşışləmə ilə bağlı proses və texniki üsul adları: *kəsmə, doğrama, güzrləmə* və s.; daşışləmə məmulatlarının adları: *kirkirə, tava, tavadaşı* və s.; daşışləmədə daşların növünü bildirən sözlər: *ağdaş, alçıdaşı, qranit* və s.; daşışləmə ilə bağlı naxış və

bəzək adları: *yastığı, buruq, qurdqulağı* və s.; daşışləmə ilə bağlı digər adlar: *karxana, sal, lay, qayma* və s.

Ağacışləmə leksikası: ağacışləmə ilə bağlı peşə və sənət adları: *dülgər, xarrat, nəccar, sazbənd* və s.; ağacışləmə ilə bağlı alət və qurğuların adları: *balta, bıçqı, burğu, fuqan* və s.; ağacışləmə ilə bağlı proses adları: *badaqlama, dişəmə* və s.; ağacışləmədə istifadə olunan material adları: *fısdıq, qovaq, palıd* və s.; ağacdən hazırlanmış məişət əşyalarının adları: *qapçaq, daraba, dibək* və s.; ağacdən hazırlanmış təsərrüfat alətlərinin adları: *vəl, sapan, sap, yaba* və s.; ağacdən hazırlanmış nəqliyyat vasitələri və hissələrinin adları: *kirşə, xizək, təkər, ox, dəndənə, qəsək* və s.; ağacdən düzəldilmiş musiqi alətlərinin adları: *saz, ud, tar, qaval, zurna* və s.; tikintidə istifadə olunan ağac materiallarının adları: *badaq, nal, addamac* və s.; ağacışləmə sənəti ilə bağlı çıxdaş adları: *qamqalaq, kərtik, talaşa* və s.

Bədii tikmə sənəti ilə bağlı leksika: bədii tikmə sənəti ilə bağlı peşə və sənət adları: *baftacı, qullabduz, qullabduzluq* və s.; bədii tikmə sənəti ilə bağlı alət adları: *qasnaq, kargah, qarmaq, qullab* və s.; bədii tikmədə istifadə olunan texniki üsul adları: *gözəmə, zəminduz, məlihəduz* və s.; bədii tikmədə istifadə olunan material adları: *bafta, güləbətın, qanovuz* və s.; bədii tikmədə istifadə olunan naxış adları: *qızılgül, nərgiz, süsən, sünbül, yarpaq, tovuzquşu, göyərçin, turac* və s.

Boyaqçılıq leksikası: boyaqçılıqla bağlı peşə və sənət adları: *boyaqçı, basmaçı, tavakeş, küpçü* və s.; boyaqçılıqda istifadə olunan bitki adları: *bəlgə, boruğ, süddöyən* və s.; heyvani boyaq adları bildirən leksik vahidlər: *purpur, germes, koşenil* və s.; boyaqçılıqda istifadə edilən maddə adları: *zəy, lavaşa, arpa* və s.; boyaqçılıqla bağlı proses adları: *qaynatma, sərmə, qurutma, döymə* və s.; boyaqçılıqla bağlı digər adlar: *basma, basmaxana, əməli* və s.

III fəsildə peşə-sənət leksikasının struktur xüsusiyyətləri araşdırılır. Burada peşə-sənət leksikası strukturuna görə sadə, düzəltmə və mürəkkəb quruluşlu sözlərə bölünərək tədqiq edilir. Göstərilir ki, peşə-sənət sözlərinin çoxunu sadə quruluşlu, yəni müasir dil baxımından tərkib hissələrinə bölünə bilməyən sözlər təşkil edir. Türk dillərində, o sıradan da Azərbaycan dilində köklərin mürəkkəbləşməsi bir sıra hadisələrlə – müxtəlif mənalı morfemlərin bir-biri ilə birləşməsi, onların fonetik baxımdan reduksiyası, köklərdən müəyyən fonemlərin düşməsi və digər təzahürlərlə müşayiət olunur.

Türk dillərində, o cümlədən Azərbaycan dilində sözlər bir, yaxud bir neçə hecadan, heca isə bir, yaxud bir neçə fonemdən ibarət olur və hecanı yalnız sait səslər yaradır. Məhz bu səbəbdən də türk dillərində sözdəki hecaların sayı saıtlərin sayı ilə eyni olur. Bu dillərdə sözlər daha

çox bir-, iki- və üçhecalı olur. Azərbaycan dilində birhecalı sözlər, bir qayda olaraq, V, CV, VC, CVC, VCC, CVCC tərkibli vahidlərdən ibarətdir¹. Türk dillərinə başqa dillərdən keçmiş sözlər üçün daha mürəkkəb heca strukturu xarakterikdir. Alınma sözlərin heca strukturunun əsas xüsusiyyəti hecanın tərkibindəki samitlərin kəmiyyətcə çox olmasıdır².

Azərbaycan sözlərinin nitq axınında hecalanması ən çox CV və CVC modelləri üzrə baş verir, xüsusilə dördüncü hecadan sonra yalnız həmin modellər işlənir. Alınma sözlərin doğma olmayan heca modelləri çox vaxt dilimizin ahəngini pozur, lakin həmin sözlər ən uzağı üçüncü-dördüncü hecadan sonra bu dilin hecalanma sxeminə tabe olur. Ona görə də morfoloji quruluşun tənzimlənməsində fonotaktika ilə yanaşı, hecalanma da böyük rol oynayır.

A.Qurbanova görə, müasir Azərbaycan ədəbi dilində qeydə alınmış heca tipləri arasında V, CV, VC, VCC, CVC, CVCC tipli hecalar dilimizin özünə məxsus heca tipləridir. Ədəbi dilimizin heca sisteminin inkişafında özgə dillərdən söz götürmə prosesinin xüsusi təsiri vardır³. Müasir Azərbaycan dilində 17 heca növü müəyyənləşdirilmişdir və onlardan yalnız altısı türk dillərinə məxsus heca növüdür⁴.

Azərbaycan dilinin peşə-sənət leksikasına aid sadə sözlər (həm türk mənşəli, həm də alınma sözlər) bir-, iki-, üç- və dördhecalıdır. Dördhecalı sözlər çox azdır və onların hamısı başqa dillərdən alınmadır. Dissertasiyada sadə quruluşlu peşə-sənət sözləri sözdəki hecaların sayı və hecaların quruluşu baxımından aşağıdakı kimi qruplaşdırılır:

Birhecalı peşə-sənət sözləri: VC quruluşlu sözlər: *os, ip, ay, en, ud*;
CV quruluşlu sözlər: *to, su, şü*; CVC quruluşlu sözlər: *qıf, qın, nal, zod*;
CVCC quruluşlu sözlər: *qəlp, məğz, kort, test, farş*.

Təkhecalı peşə-sənət sözlərinin araşdırılması göstərir ki, buraya daxil olan sözlər arasında CVC quruluşlu sözlər daha çoxdur. Tədqiqata

¹ Щербак А.М. Сравнительная фонетика тюркских языков. Л., 1970, с.147; Мамедов А.М. Древнетюркская акцентуация и некоторые вопросы развития фонологических систем тюркских языков // Советская тюркология. 1970, № 5, с.37; Баскаков Н.А. Историко-типологическая морфология тюркских языков: структура слова и механизм аглютинации. М., 1979, с.141-145; Кононов А.Н. Грамматика языка тюркских рунических памятников VII-IX вв. Л., 1980, с.76-77; Асланов В. Проблемы исторической лексикологии азербайджанского языка. Внутренняя реконструкция исконно-тюркской лексики. Баку, 2003, с.62-63.

² Баскаков Н.А. Структура слова и слога.- Сравнительно-историческая грамматика тюркских языков. Фонетика. М., 1984, с.425-426.

³ Qurbanov A.M. Müasir Azərbaycan ədəbi dili, I cild, Bakı, 2003, s.103.

⁴ Yənə orada, s.103-104.

cəlb olunmuş 200 təkhecalı sözdən 120-si məhz bu quruluşa malikdir. CVCC quruluşlu sözlər işləklilik baxımından CVC quruluşlu sözlərdən geri qalır. Azərbaycan dilinin peşə-sənət leksikasında bu quruluşa malik 70-ə yaxın söz işlənir. İstər VC, istərsə də CV quruluşlu sözlər peşə-sənət leksikasında azlıq təşkil edir.

İkihecalı peşə-sənət sözlərini hecalarının tərkibinə görə aşağıdakı qruplara ayırmaq olar: VCV quruluşlu sözlər: *əyə, ütü, ərə, ayı*; CVCV quruluşlu sözlər: *tava, beçə, qəmə, toxa, çapa, kora, sini, tava, ləcə, qola, tana, dıxa, kuzə, qola, dopu*; VCVC quruluşlu sözlər: *əmud, oraq, iyən, anığ, aşıq, alat*; VCCV quruluşlu sözlər: *inci, ülgü, ərcə, eymə, ərrə*; CVCVC quruluşlu sözlər: *tapun, bural, gögür, tilət, güyüm, ləyən, satıl, sənək, çuxur, güdil, laqan, qolan, giriş, qarus, kələf*; VCCVC quruluşlu sözlər: *advoy, ovşar, ərsin, oymaq, üskük, oxlov, alsın, ovsar, anbil*; CVCCV quruluşlu sözlər: *törpü, sünbə, dəhrə, böydə, çaqqı, darba, çulğu, xeyrə, töycə, döyrə, qufta, hövnə, rəndə*; VCCVCC quruluşlu sözlər: *ödrəng*; CCVCVC quruluşlu sözlər: *platin*; VCVCC quruluşlu sözlər: *əhəng*; CCVCV quruluşlu sözlər: *plitə*; CVCCVC quruluşlu sözlər: *danbır, badğır, gövhər, toxmaq, maqqaş, dabbaq, lafçın, qovduş, mətrət, lengər lanqun*; CVCVCC quruluşlu sözlər: *məzənd, həvəng, səhəng, pərəng*.

Azərbaycan dilində ikihecalı peşə-sənət sözlərinə birhecalı sözlərdən daha çox rast gəlmək olur və bu kateqoriyaya daxil olan sözlər arasında CVCV, VCVC, CVCVC, CVCCV, CVCCVC quruluşlu sözlər daha çoxdur.

Qeyd etdiyimiz kimi, Azərbaycan dilində tərkib hissələrinə bölünə bilməyən üçhecalı və dördhecalı peşə-sənət leksikası da formalaşmışdır.

Üçhecalı peşə-sənət sözlərinin aşağıdakı struktur tipləri vardır: VCVCV: *ulama, əmələ, alafa*; CVCVCV: *qulaba, tənəkə, kotala, qoşala, badicə*; VCCVCV: *əlyülü, əsləhə, avşola, əsdəmi, ingişə*; VCVCCV: *əvəndə*; VCVCVC: *imarət*; CVCVCVC: *karağan, tağalax, doğanaq, nəleyin, mələqaş*; CVCVCCV: *karastı, tirəşnə*; CVCCVCV *çəmbərə, dirhana, pəsdəyi, məcməyi*; CVCCVCCV: *çərhəngə, kərgəncə, dəhmərdə, gillətzə*; CVCCVCVC: *cındıraq, tuşpalan, dəstərək, darnovuç*; CVCVCCVC: *təbərzin, bilərzik, gülabzən, lipirtin*; VCCVCCV: *əngilkə, əyrəmçə, əmbərcə, ilmanda*; VCCVCVC: *əngəduş, astamur, addamac*; VCVCCVC: *araşqın,anaxdar*; CVCCVCCVC quruluşlu sözlər: *qartanqaz, baldırğan*.

Ümumiyyətlə, sadə quruluşlu üçhecalı, xüsusilə **dördhecalı sözlər**: *düşbərəxur, xiyərədar, qəlyəbadya, nevincənə, kitbəsekit, calamaya* peşə-sənət leksikasında daha azdır.

Azərbaycan dili peşə-sənət leksikasının müəyyən qismi **düzəltmə quruluşlu** vahidlərdən ibarətdir. Onlar ad və fellərdən ad düzəldən şəkilçilərin köməyi ilə əmələ gəlmişdir. Azərbaycan dilinin peşə-sənət leksikasına daxil olan düzəltmə sözlər öz yaranma üsuluna görə peşə-sənət leksikasına daxil olmayan digər düzəltmə quruluşlu sözlərdən, demək olar ki, fərqlənir. Lakin Azərbaycan dilinə məxsus leksik şəkilçilərin heç də hamısı peşə-sənət leksikasının yaranmasında eyni dərəcədə fəal iştirak etmir. Onların peşə-sənət leksikasında yaratdıqları mənalar da azdır.

Peşə-sənət leksikasına aid düzəltmə sözlər söz köklərinə aşağıdakı affiksəl morfemlərin artırılması yolu ilə əmələ gəlir:

-çı, -çi, -çu, -çü morfemi. Müasir Azərbaycan dilində bu şəkilçi vasitəsilə türk və qeyri-türk mənşəli sözlərdən peşə, sənətlə bağlı müxtəlif mənəli düzəltmə isimlər yaranır: *dəmirçi, tapunçu, misçi, boyaqçı, küpçü, başmaqçı, çəkməçi, xalçaçı, tənəkəçi, döyəcçi* və s. Həmin sözlərin təhlili göstərir ki, onların əmələgəlmə üsullarında müəyyən fərqlər vardır. Həmin fərqləri əsas götürərək **-çı⁴** morfemi ilə yaranan peşə-sənət sözlərini aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar: peşə-sənət sahəsində istifadə olunan xam materialın adı əsasında yaranan sözlər: *dəmir – dəmirçi, dəri – dəriçi, xəz – xəzçi, gön – gönçü, pinə – pinəçi, boyaq – boyaqçı*; peşə-sənət sahəsində hazır məmulatın adı əsasında yaranan sözlər: *ayna – aynaçı, qaşığıq – qaşığıqçı, şəbəkə – şəbəkəçi*; peşə-sənət sahəsində istifadə olunan alət adları əsasında yaranan sözlər: *balta – baltaçı, bıçaq – bıçaqçı, kürə – kürəçi, ding – dingçi*; peşə-sənət sahəsinə aid proses adları əsasında yaranan sözlər: *tikmə – tikməçi, oyma – oymaçı, döyəc – döyəcçi*; peşə-sənət sahəsində istifadə olunan maddə adı əsasında yaranan sözlər: *aş – aşçı*.

-lıq, -lik, -luq, -lük morfemi. Azərbaycan dilinin peşə-sənət leksikasında bu morfemin köməyi ilə yaranan leksik vahidləri iki qrupa bölmək olar: 1) sadə quruluşlu sözlərə artırılmaqla yaranan peşə-sənət mənəli sözlər: *həkkək – həkkəklik, bənna – bənnalıq, şalbaş – şalbaşlıq, bəzzaz – bəzzazlıq*; 2) **-çı⁴**; **-ıcı⁴**; fars mənşəli **-saz**; **-duz**; **-gər**; **-gir**; **-kar** şəkilçili düzəltmə sözlərə artırılmaqla yaranan peşə sənət mənəli sözlər *dəmirçi–dəmirçilik, dulusçu – dulusçuluq, saxsıçı – saxsıçılıq, küpçü – küpçülük, dəriçi – dəriçilik; yonucu – yonuculuq, əyirici – əyiricilik* və s.

Bundan başqa, **-lıq, -lik, -luq, -lük** affiksəl morfemi sözlərə qoşularaq onlardan cismlərə aid əlamət bildirən isimlər: *alaçiy – alaçıylik, boş – boşluq, əyri – əyrilik*; insanların və ya heyvanların bədən üzvlərinə taxılan, bənd edilən əşya adları: *alın – alınlıq, baş – başlıq, qabaq – qabaqlıq*; peşə-sənətlə bağlı müxtəlif mənəli isimlər: *ara – aralıq, ətək – ətəklilik* və s. yaradır.

Peşə-sənət leksikasında *-lıq*⁴ morfeminin dildə yarada bildiyi bütün məna çalarlarının hamısı deyil, yalnız müəyyən qismi öz əksini tapa bilir. Bu, peşə-sənət leksikasının fərqli cəhətləri ilə şərtlənir.

-cıq, -cik, -cuq, -cük morfemi. Müasir Azərbaycan dilində *-cıq, -cik, -cuq, -cük* morfemi kiçiltmə-əzizləmə mənalı isimlər yaradır. Bir çox hallarda bu morfem birinci şəxsin mənsubiyyət şəkilçisinin təkisi ilə birləşərək *-cığım, -ciyim, -cuğum, -cüyüm* şəklində işlənir və əzizləmə mənası ifadə edir. Azərbaycan dilinin peşə-sənət leksikasında da bu morfemin köməyi ilə kiçiltmə mənalı sözlər yaranır: *kasacıq, ləyəncik, novcuq, dağarcıq* və s.

-ca, -çə morfemi. Müasir Azərbaycan dilində bu morfemin köməyi ilə də kiçiltmə semantikalı sözlər yaranır. *-cıq*⁴ morfemi ilə müqayisədə *-ça*² morfemi ilə yaranan sözlər peşə-sənət leksikasında daha çoxdur: *sandıqça, tabaqça, navalça, milçə, tiyəncə, mıxça, badyaça, qazança, ləyəncə, ağça, barmaqça, novça* və s.

-lı, -li, -lu, -lü morfemi. Müasir Azərbaycan dilində bu morfem əşyada müəyyən xüsusiyyət, keyfiyyət bildirən sözlər yaradır. Peşə-sənət leksikasında da o, uyğun funksiyanı yerinə yetirir: *quflu, bacaqlı, şarlı, ətəx'li, düyməli* və s.

-ı, -i, -u, -ü morfemi. Bu morfemin köməyi ilə dilimizdə atributiv isimlər yaranır. Peşə-sənət leksikasında da bu morfemlə yaranmış kifayət qədər söz vardır: *bazarı, hələbi, çarxı, əşrəfi, tilani, badamı, nacağı* və s.

-dan morfemi. Fars mənşəli bu morfem özünü peşə-sənət leksikasına aid yalnız bəzi sözlərin tərkibində göstərir: *gülabdan, şamdan, novdan, qaşıqdan, qələmdan* və s.

-kar morfemi. Fars mənşəli bu şəkilçi ərəb və fars dillərindən alınmış söz köklərinə qoşularaq peşə, sənət mənalı sözlər əmələ gətirir: *gümüşkar, xatəmkar, qəlibkar, qələmkar, rizakar* və s.

-gər morfemi. Fars dilindən alınma olan bu morfem dilimizdə ərəb və fars mənşəli sözlərə qoşularaq atributiv isimlər əmələ gətirir. Peşə-sənət leksikasında o, müəyyən peşə, sənət sahibi bildirən sözlərin tərkibində müşahidə edilir: *çilingər, misgər, zərgər* və s.

Peşə-sənət sözlərinin tərkibində *-gər* morfemi ilə yanaşı, ona həm fonetik, həm də semantik baxımdan yaxın olan *-gir* morfemi də işlənir. O, aşağıdakı peşə-sənət sözlərinin tərkibində müşahidə olunur: *misgir, qırsgir* (*qırs* «əridilmiş misi qəlibə tökdükdən sonra həmin misin soyuyaraq aldığı forma»), *qədgir* («dəmir ərintisini pasdan təmizləmək üçün alət»).

-duz morfemi. Peşə-sənət semantikalı sözlərin yaranmasında iştirak edən bu morfem də fars dilindən alınmadır: *çuvalduz, külahduz, qullabduz, zəminduz*. Bu morfem ərəb və fars mənşəli sözlərə də artırıla bilər. Müq. et:

çəkməduz «çəkməçi», *təkəlduz* «ipək saplarla əyri xətlər və nəbati ornamentlər şəklində tirmə, mahud, şal və s. üzərində bədii tikmə növü və üsulu», *təkaltıduz* «təkaltı tikən».

-keş morfemi. Bu morfem də fars mənşəlidir və qoşulduğu sözlərə əşyavilik, hal, vəziyyət mənası verir: *qiyməkeş, xətkəş, pəlkeş*.

-xana morfemi. Bu affiksial morfem fars dilində «ev» mənalı *xanə* sözündən törəmişdir, yer mənalı isimlər əmələ gətirir: *dulusxana, basmaxana, boyaxana, dəmirçixana, misgərxana*.

-saz morfemi. Mənşəcə fars dilinə məxsus olan bu şəkilçi bir neçə sözün tərkibində müşahidə edilir: *silahsaz, cavahirsaz, minasaz, aynasaz, qundaqsaz, sandıqsaz*.

Ayrı-ayrı peşə-sənət sözlərinin tərkibində başqa sözdüzəldici morfemlər də müşahidə olunur. Onlara nümunə kimi **-zən** (*gülabzən* «mis gülab qabı»), **-çıl** (*barmaxçıl* «üzük»), **-əm** (*dördəm* «dördqat sap») morfemlərini göstərmək olar.

Peşə-sənət leksikasında **fellərdən ad düzəldən şəkilçilər** aşağıdakılardır:

-ma, -mə morfemi. Azərbaycan dilinin peşə-sənət leksikasında bu morfemin köməyi ilə formalaşan sözləri iki qrupa ayırmaq olar: müxtəlif sənət sahələrində texnoloji proseslərin adlarını bildirən leksik vahidlər: *zodlama, yayma, tapdama*; tarixən proses adı bildirib, sonradan substantivləşərək əşya və əşyaya aid əlamət ifadə edən sözlər: *qazma, burma, çalma, basma, gözəmə, doldurma* və s.

-aq, -ək morfemi. Müasir Azərbaycan dilində bu morfemin köməyi ilə müxtəlif əşyaların adlarını bildirən isimlər əmələ gəlir. H.Mirzəzadəyə görə, bu morfem Azərbaycan dilinin qədim şəkilçilərindəndir. O, fel, isim, sifət kimi söz köklərinin sonunda gələrək əşya, yer, bədən üzvləri, mücərrəd məfhum adları ifadə etmişdir¹. Bu şəkilçi Azərbaycan dilinin peşə-sənət leksikasında konkret isimlər əmələ gətirir: *qurşaq, daraq, yaraq, sancaq, gözək, calaq, dişək* və s.

-ıq, -ik, -uq, -ük morfemi. Bu morfemin köməyi ilə müəyyən proses və hərəkətin nəticəsini bildirən sözlər düzəlir: *hörük, buruq, oyuq, sırtıq*.

-ıcı, -ici, -ucu, -ücü morfemi. Müasir Azərbaycan dilində bu morfemin fellərə artırılması ilə qismən peşə, vəziyyət, bacarıq, qismən də keyfiyyət bildirən sözlər düzəlir: *qısıcı, hilzləyici, atıcı, boyayıcı* və s.

-qac, -kəc, -ğac, -gəc morfemi. Bu morfem müasir Azərbaycan dilində qeyri-məhsuldar şəkilçilərdən biri olub isimlər yaratmağa xidmət edir: *qısqac, qırağac, dolağac*.

¹ Mirzəzadə H. Azərbaycan dilinin tarixi qrammatikası. Bakı, 1990, s.60.

Dilçilik ədəbiyyatında $-ğac^4$ şəkilçisi $-ac^2$ şəkilçisi ilə eyni mənşəli hesab olunur. Bunu hər iki şəkilçinin uyğun semantikalı sözlər yarada bilməsi ilə izah edirlər. Azərbaycan dilinin peşə-sənət leksikasında $-ac^2$ şəkilçisinin köməyi ilə yaranan iki söz müşahidə olunur: *döyəc* «iri dəmirçi çəkici» (bu sözün əsasında *döyəcçi* leksik vahidi yaranmışdır) və *sıxac* «məngənə».

$-c$ morfemi ilə əmələ gələn *tıxanc* «maye dolu qabların ağzını bağlamaq üçün gil qapaq» sözünü də bu sıraya aid etmək olar, çünki $-c$ morfemi də $-ğac^4$ və $-ac^2$ morfemləri ilə uyğun semantikalı sözlər yaradır.

$-acaq$, $-əcək$ morfemi. Müasir Azərbaycan dilində alət, hal-vəziyyət semantikalı isimlər əmələ gətirən bu morfem peşə-sənət sözlərinin də yaranmasında iştirak etmişdir: *qıracaq* «dəmirçilikdə işlədilən alət», *çapacaq* «silah adı; məişətdə işlədilən kəsici alət», *oturacaq* «əl ilə işlədilən dulus çarxının aşağı hissəsi».

$-qan$, $-kən$, $-ğan$, $-gən$ morfemi. Bu morfem substantiv və atributiv isimlərin yaranmasına xidmət edir. Müasir Azərbaycan dilində kifayət qədər aktiv olan bu şəkilçi ilə yaranmış peşə-sənət sözləri çox azdır: *yapışqan* «başmaqçılıqda istifadə olunan maddə» və *təpkən* «parça dəzgahında nireləri endirib-qaldırmaq üçün vasitə».

$-ağan$ morfemi ilə əmələ gələn *yatağan* «əyri qılınc» sözünü də buraya aid edə bilərik.

$-ıntı$, $-inti$, $-untu$, $-üntü$ morfemi. Bu morfemin köməyi ilə müəyyən proseslərin nəticəsini bildirən peşə-sənət sözləri əmələ gəlmişdir: *ərinti* «yüksək temperaturda metalın düşdüyü forma» və *didinti* «yun didilməsindən sonra qalan qalıqlar».

$-anaq$, $-ənək$ morfemi. Qeyri-məhsuldar olan bu morfemə yalnız bir sözdə rast gəlirik: *doğanaq* «aşılanmış dərini yumşaltmaq üçün alət».

Peşə-sənət sözlərinin yaranmasında $-ar$, $-ər$ (*açar*, *yığar* «qatıq yığmaq üçün dəridən hazırlanan tuluq»), $-ış$, $-iş$, $-uş$, $-üş$ (*tikiş*), $-ələk$ (*çəkələk* «ev ayaqqabısı»), $-a$, $-ə$ (*çapa* «kətmən»), $-tı$, $-ti$, $-tu$, $-tü$ (*kəsərti* «kəsici alətlər»), $-ı$, $-i$, $-u$, $-ü$ (*dartı* «yer hanasının hissələrindən biri») şəkilçiləri də iştirak edir.

Peşə-sənət leksikasının bir qismini **mürəkkəb quruluşlu sözlər** təşkil edir. Bu sözləri komponentlər arasında olan qrammatik əlaqə baxımından iki qrupa ayırmaq olar: tabelilik əlaqəsi əsasında düzələn sözlər, tabelsizlik əlaqəsi əsasında düzələn sözlər.

Tabelilik əlaqəsi əsasında yaranmış mürəkkəb peşə-sənət sözlərinin tərəfləri arasında hər üç əlaqə – yanaşma, idarə və uzlaşma əlaqələri müşahidə edilir.

Yanaşma əlaqəsi əsasında əmələ gələn mürəkkəb peşə-sənət sözlərini aşağıdakı qruplara ayırmaq olar: hər iki komponenti sadə isimdən ibarət olan mürəkkəb sözlər: *dəmiridon, hilbuta, gülbuta*; birinci komponenti sadə, ikinci komponenti düzəltmə isimdən ibarət olan sözlər: *misqaynaq*; birinci komponenti sadə sifət, ikinci komponenti sadə isimdən ibarət olan sözlər: *qaranal, uzunboğaz, uzunqunc, dikdaban, quzdaban, qarasağrı*; birinci komponenti sadə sifət, ikinci komponenti düzəltmə isimdən ibarət olan sözlər: *qaraqaynaq, sütüldaraq, qoşasıriq*; birinci komponenti düzəltmə sifət, ikinci komponenti sadə isimdən ibarət olan sözlər: *əyributa, güllüyaylıq, böyükxal, taftaligül, dişlipərə*; birinci komponenti mürəkkəb sifət, ikinci komponenti sadə isimdən ibarət olan sözlər: *yadelligül*; birinci komponenti say, ikinci komponenti sadə isimdən ibarət olan sözlər: *üçdüymə, beşdüymə, qırxdüymə, üçbucaq, beşguşə, səkkizguşə, beşbarmaq*; birinci komponenti say, ikinci komponenti düzəltmə sifətdən ibarət olan sözlər: *dördayaqlı, üçayaqlı, birəlli, təkəlli*; birinci tərəfi sadə, ikinci tərəfi isə düzəltmə sifətdən ibarət olan sözlər: *ağyerli, ağəbirli*; birinci komponenti sadə isim, ikinci komponenti düzəltmə sifətdən ibarət olan sözlər: *nalşəkili, dirsəkşəkili, əlibəyli*; birinci komponenti feldən düzələn isim, ikinci tərəfi sadə isimdən ibarət olan sözlər: *qablamaqazan, gəlməgül*; birinci komponenti sadə sifət, ikinci komponenti feli isimdən ibarət olan sözlər: *qaraçapma, cümməçapma*; hər iki komponenti feldən düzələn isimlərdən ibarət olan sözlər: *salmadöymə*.

İdarə əlaqəsi əsasında düzələn peşə-sənət sözlərinin aşağıdakı struktur-semantik tipləri vardır: birinci komponenti sadə isim, ikinci komponenti *-an²* şəkilçisi vasitəsilə düzələn feli sifətdən ibarət olan sözlər: *misqızdıran, gülabsüzən, cavahirsatan*; birinci komponenti sadə isim, ikinci komponenti *-ar, -ər, -maz, -məz* şəkilçiləri ilə düzələn feli sifətdən ibarət olan sözlər: *quşkeçər, iynəbatmaz*; birinci komponenti qeyri-müəyyən təsirlik halda olan sadə isim, ikinci komponenti *-ma, -mə* şəkilçisi ilə əmələ gələn feli isimlərdən ibarət olan sözlər: *novsalma, məftilçəkmə, gülsalma, köbətutma*; birinci tərəfi qeyri-müəyyən təsirlik halda olan düzəltmə isim, ikinci komponenti *-ma, -mə* şəkilçisi ilə əmələ gələn feli isimlərdən ibarət olan sözlər: *qaynaqetmə*; birinci komponenti yönlük halda olan sadə isim, ikinci komponenti *-ma, -mə* şəkilçiləri ilə əmələ gələn feli isimlərdən ibarət olan sözlər: *suyatutma, duzaqoyma*; birinci komponenti çıxışlıq halda olan isim, yaxud substantivləşmiş digər nitq hissəsi, ikinci komponenti *-ma, -mə* şəkilçiləri ilə əmələ gələn feli isimlərdən ibarət olan sözlər: *aradansalma, yandansalma*.

Mürəkkəb quruluşlu peşə-sənət sözlərinin müəyyən qismi **ikinci növ təyini söz birləşməsi** modeli üzrə yaranmışdır: *gülabqabı, cütqabağı*,

təsəkqabağı «zərgərlikdə baş bəzəyi adları», *qolaxçası* «qol, bilək bəzək adı», *qələmqabı*, *tənbəkiqabı*. Onların komponentləri, əsasən, isimlərlə ifadə olunur. Bundan başqa, bu tipli mürəkkəb sözlərin komponentləri arasındakı qrammatik əlaqənin xarakteri digər mürəkkəb sözlərdəkindən fərqlənir. Y.Seyidova görə, ikinci növ təyini söz birləşmələrinin tərəfləri arasında qarşılıqlı tabelilik əlaqəsi vardır: birinci tərəf idarə əlaqəsi ilə ikinci tərəfə, ikinci tərəf isə uzlaşma əlaqəsi ilə birinci tərəfə tabe olur¹.

Tabesizlik əlaqəsi əsasında yaranmış mürəkkəb peşə-sənət sözlərini aşağıdakı qruplara ayırmaq olar: eyni ismin təkrarı ilə əmələ gələn mürəkkəb isimlər: *çax-çax*, *qırt-qırt*, *qaz-qaz*; komponentləri tam, yaxud nisbi sinonimlərdən ibarət olan mürəkkəb sözlər: *yaraq-əsləhə*, *inyə-qıyıq*, *daş-qaş*, *zər-ziba*, *ləl-cavahirat*; birinci komponenti ikincini tamamlamaq məqsədilə müxtəlif mənalı və müxtəlif formalı sözlərin birləşməsindən əmələ gələn mürəkkəb leksik vahidlər: *həvəng-dəstə*, *aftafa-ləyən*, *yəhər-əsbab*; komponentləri tematik baxımdan yaxın olan sözlərin birləşməsindən əmələ gələn leksik vahidlər: *ay-ulduz*, *qeyçibiçax*; komponentləri semantik baxımdan yaxın olmayan sözlərdən ibarət leksik vahidlər: *piyalə-zəng*, *daraq-biçək*, *ilan-tac*; komponentləri antonim sözlərdən ibarət olan mürəkkəb isimlər: *gəcə-gündüz*; hər iki komponenti yaxın mənalı fel köklərindən ibarət olan leksik vahidlər: *çal-keçirt*; komponentləri müxtəlif semantik sözlər olub, predikativ söz birləşmələrinin leksikləşməsi yolu ilə əmələ gələn mürəkkəb sözlər: *gendədur*, *hacıbəribox~hacımənəbox*.

Dissertasiyada bu bölgülərin hər birinə daxil olan tiplər ətraflı və başqa türk dillərinin materialları ilə müqayisəli şəkildə araşdırılır.

IV fəsil «Peşə-sənət leksikasının mənşə xüsusiyyətləri» adlanır. Bu fəslin ilk bölməsində dillərin qarşılıqlı əlaqəsi və bir-birinə təsiri məsələsi işıqlandırılır.

Azərbaycan dilində peşə-sənət leksikasının əsasını türk mənşəli sözlər təşkil edir. Bununla bərabər, peşə-sənət leksikasının tərkibində mənşəcə başqa dillərə məxsus leksik vahidlər də vardır. D.N.Şmelyova görə, dilin lüğət tərkibində müxtəlif tarixi dövrlərdə bir xalqın digər xalqlarla əlaqəsi öz əksini tapır, yəni leksikanın zənginləşməsi həm də alınma sözlər hesabına baş verir². Çoxəsrlik tarixi dövr ərzində türk dilləri başqa xalqların dillərinə təsir göstərdiyi kimi, başqa dillərin də bu dillərə qarşılıqlı təsiri olmuşdur və bu öz izini daha çox dilin leksik sistemində göstərir. Məhz bu səbəbdən dil, xüsusən də onun leksik sistemi xalqın

¹ Seyidov Y.M. Azərbaycan dilində söz birləşmələri. Bakı, 1992, s.44.

² Шмелёв Д.Н. Современный русский язык. Лексика. М., 1977, с.253.

tarixinin, mədəniyyətinin və bütün mənəvi fəaliyyətinin göstəricisi hesab edilir.

Türk xalqları çox geniş bir ərazidə – Avrasiyanın mərkəzində məskunlaşmışlar. Buna görə də onlar istər keçmişdə, istərsə də müasir dövrdə bu ərazidə məskunlaşmış müxtəlif digər xalqlarla (Hind-Avropa, sami, İber-Qafqaz, Altay, Ural xalqları və b.) təmasda olmuş, bu dillərə sözlər verdiyi kimi, həmin dillərdən sözlər də almışdır. Dissertasiyada bu əlaqələr areallar üzrə ətraflı araşdırılır. Azərbaycan dilinin lüğət tərkibini mənşə baxımından ümumaltay (ümumtürk) mənşəli sözlərə, əsl Azərbaycan sözlərinə və başqa dillərdən alınmış sözlərə bölmək olar.

Ümumtürk mənşəli sözlər və əsl Azərbaycan sözləri. Azərbaycan dilinin lüğət tərkibinin əsas hissəsini ümumtürk mənşəli sözlər təşkil edir. Ümumtürk birliyinin süqutundan sonra türk dillərinin əlahiddə inkişafı ayrı-ayrı türk dillərinin leksik tərkibində yeni leksik vahidlərin meydana çıxmasını şərtləndirmiş və bu əsasda türk dillərində diferensial leksika formalaşmışdır. Lakin müasir türk dillərindəki diferensial leksikanın özü də ümumtürk mənşəli sözlərlə əlaqələndirilir. Müşahidələr göstərir ki, Azərbaycan dilinin peşə-sənət leksikasına aid edilən beş minə yaxın sözün əksər hissəsi ümumtürk mənşəlidir.

Ümumtürk mənşəli sözlər peşə-sənət leksikasının bütün tematik qruplarında qeydə alınmışdır. Təkcə bunu qeyd etmək kifayətdir ki, ayrı-ayrı sənət sahələrində proses bildirən yüzlərlə sözün heç biri alınma deyildir.

Ümumtürk mənşəli sözlərlə əsl Azərbaycan sözlərini bir-birindən ayırmaq üçün bu sözlərin qədim türk yazılı abidələrinin dilində, eləcə də müasir türk dilləri və dialektlərində işlənilib-şərtlənməsinə diqqət yetirmək lazımdır. Azərbaycan dilinin peşə-sənət leksikasına daxil olan hər hansı söz qədim türk yazılı abidələrinin dilində, eləcə də müasir türk dilləri və dialektlərində mövcuddursa, o halda onu ümumtürk mənşəli söz hesab etmək olar. Peşə-sənət leksikasının böyük hissəsi ümumtürk mənşəli sözlərdir: *dəmir, badaq, qazan, qantarğa, kərənay, çapa, törpü* (dəmirçilik leksikası), *toxmaq, inci, tana, üzük, bilərzik* (zərgərlik leksikası), *paxır, qırs, calğa, badya, dolça* (misgərlik leksikası), *bıçqı, kərki, qayış, qovaq* (ağacışləmə leksikası), *daş, dişə, əkmə, dibək, sal, cupur* (daş emalı leksikası), *küp, küpə, ox, bardaq, dopu, qağla, goduş, kəndi* (dulusçuluq leksikası), *aşı, yal, kəpək, tərəcilgi, dağar, qunc, qayış, qolçaq* (dəriçilik leksikası), *tağalax, iy, əlçim, codana, əriş, arğac* (toxuculuq leksikası), *qasnaq, muncuq, qaytan, iplik, sap, boyasarağan, boruğ* (bədi tikmə və boyaqçılıq leksikası) və s.

Ümumtürk mənşəli sözlərdən fərqli olaraq, əsl Azərbaycan sözləri dilimizdə mövcud olan sözdüzəltmə üsulları ilə yaranmışdır. Belə sözlərin

əksəriyyətində daxili forma qorunur və onların məzmununda motivləşmə vardır. Dissertasiyada türk mənşəli bir çox peşə-sənət sözlərinin etimoloji şərhı də verilir:

Aşı. Dabbaqlıqda işlənən bu sözün iki əsas mənası vardır: «yoluxucu xəstəliyə qarşı qoruyucu vasitə kimi tətbiq edilən maddə; dərinı, gönü aşılamaq üçün maddə». Bu söz uyğun mənada *aş* fonetik variantında da işlənir. Azərbaycan ədəbi dilində az müşahidə olunan bu fonetik variant şivələrdə daha işləkdir (ADDL, s.46).

Aşı sözü müasir türk dillərində də işlənir: qaraqalpaqca *aşı* «turşumaq, acı olmaq», *aşşı* «acı», xakasca *açı* «acı olmaq, turşumaq», *acıq* «acı, turş», tatarca *acı* «turş», kumukca *ağçı* «acı, turş», qazaxca *aşu* «acı» və s. Qədim türk yazılı abidələrinin dilində *acı* sözü «turşumaq» mənasında işlənmişdir (QTL, s.4). B.Əhmədova görə, bütün bu sözlərin kökü əvvəlcə *ac* formasında olmuş, sonralar isə kök müstəqil şəkildə «turş, acı» mənasında işlənəndən uzaqlaşmış, nəticədə samit uyğunluğuna görə *aş* şəklinə keçmişdir¹. Bu söz dilimizdə ad-fel sinkretikliyinə malik omonim xarakterli vahidlərdən biridir. *Aşı* sözü həm «acı», həm də «turşumaq» mənalarında işlənir. Məlumdur ki, turşu aşılamaq xassəyə malikdir. Ona görə də dərinı aşılamaq üçün onu turşuluğu çox olan maddəyə salırlar. Bu sözün ilkin formasını **aş* şəklində bərpa etmək olar. Digər türk dillərində ortaya çıxan formalar həmin dillərin spesifik səs quruluşları ilə bağlıdır. Ad-fel sinkretikliyinə malik **aş* sözü iki istiqamətdə inkişaf etmiş, ondan *acımaq* «turşumaq» feli və *aşı* ismi yaranmışdır. İlk sinkretik köklərin belə şaxələnməsi türk dillərində, o cümlədən Azərbaycan dilində istisna deyildir.

Badya. Müasir Azərbaycan dilində *badya* sözü «içinə süd sağmaq, yaxud maye tökmək üçün misdən, saxsıdan və s.-dən qayrılan altı gen böyük qab» mənasında işlənir. Müasir dilimizdə bu sözün əsasında *badyaça* «balaca badya», *badkəş* «xalq təbabətində müalicə məqsədi ilə işlədilən küpə, banka, stəkan və s.; həcəmət» sözləri də yaranmışdır. Fikrimizcə, «saxsı nimçə, dövrə» mənasında işlədilən *badı* sözünü də buraya aid etmək olar (ADİL, I, s.80). Azərbaycan dilinin Quba şivəsində işlənən *badı* «saxsı nimçə», Oğuz şivəsində işlənən *badicə* «mis piyalə», Quba və Şəki şivələrində işlənən *badiyə* «saxsı piyalə; qulpsuz mis qab, badya» sözlərini də *badya* sözü ilə birlikdə nəzərdən keçirmək lazım gəlir (ADL, s.26). Azərbaycan dilinin Ağdam, Şuşa, Tovuz şivələrində işlənən *bayda* «badya», eləcə də Ağbaba və Borçalı şivələrində qeydə alınmış *bayda balası* «kiçik badya, süd sağmaq üçün kiçik mis qab» ifadəsindəki *bayda* sözləri (ADL,

¹ Əhmədov B.B. Azərbaycan dilində leksika məsələləri (şivələrdə söz yaradıcılığı). Bakı, 1990, s.95-96.

s.38) *badya* sözündən metateza yolu ilə əmələ gəlmişdir. Nəsiminin dilində bu sözə *badyə* şəklində «böyük su qabı» mənasında rast gəlmək olur: *Doludur xuni-cigərdən gözüümün badyəsi*¹. Müasir türk dilində *badya* sözü «ağzı geniş qab» mənasında işlənir². E.Məmmədov qeyd edir ki, *badya* sözü türkmən dilinin dialektlərində «silindr formasında olan süd qabı» mənasında işlənir³. Oğuz qrupu türk dillərinin materiallarına əsaslanaraq *badya* sözünü ümumoguz sözü kimi dəyərləndirmək olar.

Ərsin. Bu söz müasir Azərbaycan dilində «xəmir işlərində və s.-də işlədilən dəmir kürəcik şəklində alət» mənasında işlənir (ADİL, II, s.288). Azərbaycan dili şivələrində bu sözün fərqli fonetik variantları da müşahidə olunur: Ağbaba, Basarkeçər və Çəmbərək şivələrində *əyiş* fonetik variantında, Qax şivəsində *əsdəmi* variantında, Zaqatala şivəsində *astamur* variantında müşahidə olunur. Fikrimizcə, *ərsin*, *əriş*, *əsdəmi*, *astamur* sözlərinin eyni mənşəyə malik olub dilin sonrakı inkişafı zamanı fərqli formalara düşməsini ehtimal etmək olar. Azərbaycan şivələrində «ərsin» mənasında işlənən *qəzo:c* (Lənkəran) (ADL, s.324), eləcə də *kotala* (Salyan) (ADL, s.288) sözlərini *ərsin* sözünün sinonimi hesab etmək olar.

Ərsin sözü *ısrın*, *ıskaran*, *ısrın*, *ıskıran* şəkillərində müasir türk dilinin şivələrində də müşahidə olunur. Bu faktı qeydə alan B.Əhmədov yazır ki, qədim mənbələrdə *ısrınmak* «dişləmək», *ısrınmak* «dişləmək, gəmirmək» mənasındadır. *Ərsin* də qazımaq, gəmirmək üçün işlənir. *Ərsin/ərisin* sözü *əsirin/ısrın* şəklində səslərin yerdəyişmə formasıdır⁴. Şivələrimizdə *ərsin* mənasında *əsdəmi* və *astamur* sözlərinin varlığı *ərsin* sözünün ilkin formasını *əsərin*, *asarın* formasında bərpa etməyə imkan verir. Güman etmək olar ki, *əsərin~asarın* «qazımaq, sıyımaq» mənalı söz olmuş və onun əsasında indiki *ərsin* sözü meydana çıxmışdır.

Güvəc. Azərbaycan dilində bu söz «gildən qayrılan (bəzən içərisində xörək bişirilən) boğazı dar qab» mənasında işlənir (ADİL, III, s.205). Bakı və Quba şivələrində «gil qab» mənasında *gövec* şəklində qeydə alınmışdır (ADL, s.205). Borçalı şivələrində bu sözə *köəç* şəklində rast gəlirik⁵. Bu söz türkmən dilində *gövec*, özbək dili dialektlərində *kövəş*, *küvəş*, *kəvəş*, Altay dili dialektlərində *kö:ş*, türk və qaqauz dillərində *güvec*,

¹ Qəhrəmanov C. Nəsimi «Divanı»nın leksikası. Bakı, 1970, s.121.

² Türkçe Sözlük. I c. Ankara, 1988, s.126.

³ Məmmədov E. Nəsiminin leksikası oğuz dilləri kontekstində / Türk dillərinin tarixi-müqayisəli leksikologiyası məsələləri. Bakı, 2004, s.197.

⁴ Əhmədov B.B. Azərbaycan dilində leksika məsələləri (şivələrdə söz yaradıcılığı). Bakı, 1990, s.62

⁵ Джангидзе В.Т. Дманисский говор казахского диалекта азербайджанского языка: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. Баку, 1965, с.29.

Xorasan türklərinin dilində *küvəç* şəklində işlənir. Göstərilən dillərdə *güvəc* sözü «xörək bişirmək üçün gil qab», «süd sağmaq üçün gil qab», «sini», «böyük gil sini», «gil tava» mənalarını ifadə edir.

Azərbaycan dilinin Qax və Zaqatala şivələrində «ağzı enli saxsı qab, sərnici» mənasında işlənən *kövri* (ADL, s.289), eləcə də Zaqatala şivəsində müşahidə olunan *qavaşa* sözlərini (ADL, s.316) də bu sıraya aid etmək olar, çünki bu sözlərin kökü (*köv-~qav-*) səslənmə baxımından *güvəc* sözünün *güv* elementi ilə yaxındır. İstər *g*, istərsə də *v* səsinin türk dillərinin sonrakı inkişafında meydana çıxdığını nəzərə alsaq, *güvəc* sözünün arxetipini *kübeç~küpeç* şəklində bərpa etmək olar. Bərpa olunan forma söz yaradıcılığı baxımından *kübeç* (<*küb+eç*>~*küpeç* (<*küp+eç*>) kimi üzvlənə bilir. Buradan aydın olur ki, *güvəc* sözünün əsasında müasir dilimizdə indi də işlənən *küp* sözü dayanır. Bu söz isə öz növbəsində ulu türk dilində «qab» mənasında bərpa edilən *kap* sözü ilə bağlıdır¹.

Qayçı. Bu söz dilimizdə «ortadan qadaqla bir-birinə çarpaz bənd edilmiş iki hissədən ibarət kəsici alət» mənasında işlənir (ADİL, I, s.402). Sözün tərkibində -çı şəkilçisinin olması ilkin *kay* kökünü bərpa etməyə imkan verir. *Kıy-* sözü qədim türk yazılı abidələrinin dilində «kəsmək, qıyğacı kəsmək» mənalarındadır (QTL, s.440). Fikrimizcə, *qayçı* sözü bu mənə əsasında formalaşmışdır. -çı morfemi adlara artırılı bildiyi kimi, fellərə də qoşula bilir: *dilənmək – dilənçi*.

Qayçı sözü Azərbaycan dilindən fars dilinə keçərək həmin dildə eyni mənada, *ğeyçi* fonetik formasında işlənir².

Paxır. Müasir Azərbaycan dilində bu söz *pas* sözünün sinonimi hesab olunur və «havada və suda oksidləşmə nəticəsində dəmirin üzərində əmələ gələn qırmızı-qonur nazik təbəqə» kimi izah edilir (ADİL, III, s.486). Burada verilən izah *pas* sözü üçün doğru olsa da, *paxır* sözü üçün inandırıcı görünmür. Əslində *paxır* sözü «havanın və suyun təsiri nəticəsində misin üzərində yaranan mis oksidi» mənasında işlənir. Bu söz əsasında dilimizdə *paxırı açılmaq, paxırı üzə çıxmaq* ifadələri də yaranmışdır.

M.D.Qıpçaq «paxırı üzə çıxmaq» ifadəsinin müəyyən qədər çətin başa düşülməsinin səbəbini buradakı *paxır* sözü ilə bağlayır. Qədim və orta əsrlər türk yazılı abidələrinin dilində, eləcə də müasir türk dillərində *mis* əvəzinə *bakır* sözü işlədilmişdir³. Müasir türk, tatar, karaim, qırğız, qazax, noqay, qaraqalpak, başqırd, özbək, qaqaуз, uyğur və sarı uyğur dillərində

¹ Əlizadə S.Q. Türk mənşəli kap sözü və onun törəmələri / Dilçilik coğrafiyası, tarixi dialektologiya və türk dillərinin tarixi problemləri. Bakı, 1982, s.25-37.

² Rəhimova D.M. Müasir fars dilində Azərbaycan-türk sözləri. Bakı, 1998, s.142.

³ Qıpçaq M. Söz aləminə səyahət. Bakı, 2002, s.107.

«mis» mənasında *bakar* sözünə rast gəlirik. Bu sözün mənşəyini bəzən fars, bəzən də ərəb dili ilə əlaqələndirirlər¹, lakin bununla razılaşmaq çətindir. V.İ.Tsintsius və T.Q.Buqayeva həmin sözü nivx dilindəki *pağla* «qırmızı mis», *pağla-vit* «mis (hərfən: qırmızı dəmir, qırmızı metal)» sözləri ilə də müqayisə edirlər². *Bakar~paxır* sözü türk dillərindən fars, monqol, bolqar, serb, alban, yunan, rus, İber-Qafqaz dillərinə, eləcə də assur dilinə keçmişdir. Yalnız peşə-sənət leksikasında müşahidə edilən bu söz yad dillərin təsiri altında öz işləkliyini itirmişdir.

Dissertasiyada türk mənşəli leksika sırasında *ağca, badya, bardaq, çatma, dol, ərsin, güvəc, işgil, kilit, kilək, könək, qağla, qayış, qartı, qırs, qısqac, qundaq, qutğa, pinc, sarağan, sırğa, talaşa, tilov, tuğ, tunc, ulama, ülgü, üzəngi, üzük, yapağı və yez* sözlərinin də etimoloji şərhı verilir.

Bu fəslin son bölməsində **peşə-sənət leksikasında alınmalar** araşdırılır.

Alınma sözləri müxtəlif prinsiplərlə – işlənmə dairəsinə, mənşəyinə və digər xüsusiyyətlərinə görə təsnif etmək olar. Dilçilikdə alınmalar daha çox alınma mənbəyinə görə təsnif edilir. Bu prinsip əsasında peşə-sənət leksikasına aid alınmaları aşağıdakı qruplara ayırmaq olar: ərəb mənşəli alınmalar, fars mənşəli alınmalar, rus və Avropa mənşəli alınmalar.

Ərəb mənşəli peşə-sənət sözləri. Azərbaycan dili müxtəlif dövrlərdə müxtəlif dillərin təsirinə məruz qalmışdır. Bu, müxtəlif tarixi, ictimai-siyasi amillərlə bağlı olmuşdur. Ərəblərin bir çox ölkələrlə yanaşı, Azərbaycanı da işğal etməsi ərəb dilinin Azərbaycan dilinə təsirinə səbəb olmuş, bu dilə ərəb mənşəli sözlərin daxil olmasına şərait yaratmışdır. Təxminən XI əsrə qədər davam etmiş bu güclü təsir ədəbi dilimizin bütün sahələrində, o cümlədən də peşə-sənət leksikasında izini buraxmışdır. Ərəb dilindən dilimizə keçmiş peşə-sənət sözləri öz dövrünə uyğun sözlərdir və sənətkarlığın həmin dövrdəki mənzərəsini əks etdirir.

Azərbaycan dilində işlənen ərəb mənşəli peşə-sənət sözlərini aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar: peşə-sənət adları bildirən sözlər (*bəzzaz* «arşınmalı satan alverçi; pambıq parça toxuyan usta», *qəzzaz* «ipək parça toxuyan usta, ipəkçi», *nəccar* «dülgər, xarrat»), müxtəlif sənət sahələrində istifadə olunan əmək alətlərinin adlarını bildirən sözlər (*qüllab* «çəngəl, qarmaq», *məqas* «qayçı», *haviyə* «qalayçıların odda qızdırıb ucu ilə qalay götürdükləri alət»), maddə və material adları bildirən sözlər (*naşatır* «ağ

¹ Цинциус В.И., Бугаева Т.Г. К этимологии названий металлов и их сплавов в алтайских языках.- *Исследования в области этимологии алтайских языков*. М., 1979, с.28.

² Yenə orada, s.28.

kristallik maddə, ammonium-xlorid», *savad* «gümüş üzərinə salınan qara naxış», *xəlitə* «qarışıq, qarışmış», *məhək* «qızıl və ya gümüşün əyarını yoxlamaq üçün xüsusi daş»), qiymətli daşların, bəzək əşyalarının adını bildirən sözlər (*zümrüd* ~ *zümmürrüd* «yaşıl rəngli qiymətli daş», *dürr* «inci», *cavahir* «daş-qaş, cavahirat», *silsilə* «keçmişdə qadınların başlarına taxdıqları bir-birinə keçirilmiş halqalar, piləklər şəkilində bəzək, zəncirə»), parça və geyim adlarını bildirən sözlər (*qəzz* «xam ipək», *kətan* «bitki liflərindən toxunmuş parça», *mitqal* «sərt, nazik pambıq parça»), məişət əşyalarının adını bildirən sözlər (*qədəh* «cam, piyalə», *ibriq* «aftafa», *naqus* «zəng», *sandıq* [ərəbcəsi *sənduq*], *ibrə* «iynə, mil, əqrəb»), silah və döyüş ləvazimatlarının adları bildirən sözlər (*qəbzə* «qulp», *qılaf* «qın, silah qabı», *əmud* «toppuz», *sadaq* «ox qabı, oxdan»).

Fars mənşəli peşə-sənət sözləri. Ərəb mənşəli sözlərdən fərqli olaraq, fars mənşəli leksik vahidlər Azərbaycan dilinə həm yazılı, həm də şifahi formalarda keçmişdir. Bu tip sözlərə dilimizin leksikasının müxtəlif sahələrində rast gəlmək mümkündür. A.Qurbanov yazır: «Azərbaycan dilinə fars sözlərinin daxil olması, əsasən, XIII-XIV əsrlərdən başlanmışdır. Bu proses ərəb dilinin get-gedə öz nüfuzunu itirməsi və fars dili təsirinin Qafqazda qüvvətlənməsi ilə əlaqədar olmuşdur»¹.

Azərbaycan dilində fars mənşəli peşə-sənət sözlərini aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar: peşə-sənət adları bildirən sözlər (*culfa* «pambıqatan, pambıq təmizləyən; əyirici, toxucu», *şərbaf* «nazik saplardan əl ilə bafta və s. toxuyan şəxs, usta», *zərbaf* // *zərbaft* «toxucu, culfa»), əmək alətlərinin adlarını bildirən sözlər (*dəstərə* «əl mişarı, kiçik mişar», *düsər* «bir tərəfi balta, digər tərəfi külüng olan alət», *əmbur* «maşa», *pərgar* «dairə çəkmək üçün işlənən alət»), maddə və material adları bildirən sözlər (*abnos*~*abnus* «qara rəngli, bərk və qiymətli ağac», *zağ* «zəy məhlulu, zəy», *pinə* «yamaq», *tənəkar* [farscası *tənkər*] «lehim»), bəzək əşyaları və qiymətli daşların adını bildirən sözlər (*əngüştər* «üzük», *kəhrəba* [farscası *kahrüba*~*kəhrüba*], *nigin* «üzük, üzük qaşığı, möhürlü üzük»), parça və geyim adları bildirən sözlər (*qanovuz* «əksərən al-əlvən olan zərif ipək parça», *diba* «bəzəkli ipək», *kəmər* «belbağı, qurşaq», *nəməd* «keçə»), məişət əşyalarının adlarını bildirən sözlər (*badə* «şərab piyaləsi», *dəsti* «kiçik bardaq, saxsı su qabı», *kaşı* «üzərinə parlaq şirdən naxış çəkilmiş gil çini qab», *ovsar* «dövə noxtası», *təxt* «kürsü, çarpay», *tüng* «qrafın, sürahi»), silah adları bildirən sözlər (*zeh* «yay kərişi», *təbərzin* «balta», *cida* «mizraq, süngü», *şəmşir* «qılınc»).

¹ Qurbanov A.M. Müasir Azərbaycan ədəbi dili, I c., Bakı, 2003, s.220.

Bu bölmədə fars mənşəli *bəsti*, *çənbər*, *dəsti*, *xum*, *manqal* və *maşa* sözlərinin də etimologiyası araşdırılır.

Rus və Avropa mənşəli peşə-sənət sözləri. XIX əsrin əvvəllərində Azərbaycanın Rusiya tərəfindən işğal olunması rus dili sözlərinin Azərbaycan dilinə böyük axınına səbəb oldu. XX əsrin sonlarına qədər rus dilinin keçmiş SSRİ ərazisində xalqlararası ünsiyyət vasitəsi kimi istifadə edilməsi bu prosesi daha da gücləndirdi. Azərbaycan dilinin leksik tərkibinin inkişafı baxımından rus dili iki vəzifəni yerinə yetirmişdir: bir tərəfdən rus dilindən Azərbaycan dilinə kifayət qədər rus sözləri keçmişdir, digər tərəfdən isə rus dili bir sıra Avropa dillərindən çoxlu sayda sözlərin Azərbaycan dilinə keçməsinə vasitəçi rolunu oynamışdır. Azərbaycan dilində işlənən Avropa mənşəli sözlərin əksəriyyəti bu dilə rus dili vasitəsi ilə keçmişdir. Lakin rus və Avropa mənşəli sözlər Azərbaycan dilinin peşə-sənət leksikasına bir o qədər də güclü təsir göstərə bilməmişdir. Bunun başlıca səbəbi isə XIX əsrin sonlarından başlayaraq sənətkarlığın tənəzzül etməsi olmuşdur. Kustar və manufaktura sənayesi həmin dövrdən başlayaraq öz yerini iri sənaye sahələrinə vermişdir. Buna baxmayaraq, Azərbaycan dilinin peşə-sənət leksikasında rus və Avropa mənşəli sözlərə də təsadüf edilir. Onlar, əsasən, parça və geyim adları, maddə və material adları, metal və metal əşya adları bildirən sözlərdir: *parusin* (rusca *parusin* «yelkənlik parça») «kobud, bərk kətan parça növü», *neylon* (ingiliscə *nylon*) «süni lifdən toxunmuş parça», *triko* (fransızca *trikot*) «toxunma pambıq, yun, ipək parça», *muslin* (fransızca *mousseline*) «yüngül, yumşaq və nazik parça», *satın* (fransızca *satın*) «möhkəm, parlaq pambıq parça», *fufayka* (rusca *fufayka*) «isti, toxunma qollu və qolsuz köynək» və s. Ərəb və fars mənşəli alınmalarla müqayisədə rus və Avropa dillərindən alınmaların sayı və rolu o qədər də böyük deyildir.

Dissertasiyanın sonunda əsas müddəalar ümumiləşdirilərək aşağıdakı mühüm nəticələr çıxarılmışdır:

1. Azərbaycan xalqının maddi mədəniyyət nümunələrini əks etdirən peşə-sənət sözləri bütövlükdə ictimai fəaliyyət sahələri ilə bilavasitə bağlı olduğundan özündə cəmiyyətdəki əmək bölgüsünün formalarını da əhatə edir, yəni bu leksikada bu və ya digər peşənin tarixi də öz əksini tapır.

2. Peşə-sənət leksikasının çoxu ümumişlək sözlərdir, bir qismi isə yalnız müəyyən peşə sahiblərinin nitqində özünü göstərir. Belə sözlər məhdud işlənmə sferasına malikdir. Bu leksikanın formalaşmasını ümumxalq dilinin cəmiyyətdəki ayrı-ayrı konkret sosial qrupların maraqlarına xidmət göstərmək, onların tələbatını ödəmək üçün sosial diferensiasiyasının nəticəsi kimi qəbul etmək olar.

3. Peşə-sənət leksikasına daxil olan sözlərin bir hissəsini yalnız müəyyən arealda fəaliyyət göstərən ayrı-ayrı peşə sahiblərinin nitqində müşahidə olunan məhəlli səciyyəli sözlər təşkil edir.

4. Peşə-sənət leksikası dəyişməyə az meyilli leksik təbəqədir. Peşə-sənətlə bağlı ayrı-ayrı realiyaları ifadə edən yüzlərlə söz heç bir dəyişikliyə uğramadan ünsiyyətə xidmət edir. Qədim türk yazılı abidələrindəki peşə-sənət sözləri ilə Azərbaycan dilinin peşə-sənət leksikasını müqayisə etdikdə bu qənaət daha da möhkəmlənir. Qədim türk dilinin peşə-sənət leksikası ya heç bir dəyişikliyə uğramadan, ya da müəyyən fonomorfoloji dəyişikliklə Azərbaycan dilində işlənməkdədir.

5. Peşə-sənət leksikasına daxil olan sözlər terminlər kimi konkret əşya və hadisələrin, əmək prosesinin adlarını ifadə edir. Onlar konkret mənaya malik olduqlarına görə mücərrəd mənalı sözlərdən kifayət qədər fərqlənirlər. Məhz bu səbəbdən də peşə-sənət leksikasında çoxmənalılıq, demək olar ki, yoxdur.

6. Peşə-sənət leksikası ilə terminoloji leksika, jarqonlar, məhəlli dialektizmlər, etnoqrafik və loru leksika arasında xeyli oxşar və fərqli cəhətlər mövcuddur. Bu cəhətlərin dəqiqləşdirilməsi peşə-sənət leksikasının dilin lüğət tərkibindəki yerinin müəyyənləşdirilməsi baxımından başlıca şərtidir.

7. Peşə-sənət leksikasını bütövlükdə aşağıdakı kimi təsnif etmək məqsədəuyğundur: daşıqlama leksikası, dulusçuluq leksikası, ağacışləmə leksikası, dəmirçilik leksikası, misgərlik leksikası, zərgərlik leksikası, dəriçilik leksikası, toxuculuq leksikası, bədii tikmə sənəti ilə bağlı leksika, boyaqçılıq leksikası.

8. Azərbaycan dilinin peşə-sənət leksikasını struktur baxımından üç qrupa ayrılır: sadə quruluşlu peşə-sənət sözləri; düzəltmə quruluşlu peşə-sənət sözləri; mürəkkəb quruluşlu peşə-sənət sözləri.

9. Peşə-sənət leksikasının böyük qismini sadə quruluşlu sözlər təşkil edir. Onları hecaların sayına görə birhecalı, ikihecalı, üçhecalı və dördhecalı sözlərə bölünürlər.

Təkhecalı sadə peşə-sənət sözləri arasında CVC quruluşuna malik sözlər üstünlük təşkil edir. CVCC quruluşlu sözlər CVC quruluşlu sözlərdən sayca az olsa da, VC və CV quruluşlu sözlərə nisbətən çoxdur. Sadə quruluşlu peşə-sənət sözləri arasında iki hecadan ibarət sözlər kəmiyyətcə daha çoxdur. Bunu nisbətən üçhecalı peşə-sənət sözləri haqqında da demək olar. Azərbaycan dilinin peşə-sənət leksikasında sayca o qədər də çox olmayan dördhecalı sadə peşə-sənət sözləri başqa dillərdən alınmadır.

10. Düzəltmə quruluşlu peşə-sənət sözləri adlardan ad düzəldən şəkilçilərlə yaranan peşə-sənət sözləri və fellərdən ad düzəldən şəkilçilərlə yaranan peşə-sənət sözləri olmaqla iki qrupa ayrılır. Birinci qrupa daxil olan sözlər $-çit^4$, $-lıq^4$, $-cıq^4$, $-lı^4$, $-sız^4$, $-it^4$, $-çat^2$, $-dan$, $-kar$, $-gər$, $-gir$, $-duz$, $-keş$, $-xana$, $-saz$, $-çıl$, $-əm$ şəkilçiləri vasitəsi ilə düzəlir. Onlardan $-çit^4$, $-lıq^4$, $-cıq^4$, $-lı^4$, $-sız^4$ və $-it^4$ şəkilçilərini məhsuldar şəkilçilər kimi qiymətləndirmək olar. Bu qrupa daxil olan $-çat^2$, $-əm$, $-çıl$, həmçinin fars mənşəli $-xana$, $-dan$, $-saz$, $-keş$, $-gir$, $-gər$ və $-kar$ şəkilçiləri qeyri-məhsuldardır və yalnız bəzi peşə-sənət sözlərinin tərkibində müşahidə olunur.

Fellərə artırılmaqla düzəltmə quruluşlu peşə-sənət sözləri yaradan şəkilçilər arasında $-mat^2$, $-aq^2$, $-ıq^4$, $-ıci^4$, $-qac^2$, $-acaq^2$, $-qan^2$ morfemləri qeyri-məhsuldarlığı ilə fərqlənir, $-ıntı^4$, $-anaq^2$, $-ar^2$, $-ış^4$ və digər affiksəl morfemlər də peşə-sənət sözlərinin düzəldilməsində o qədər də fəal deyildir.

11. Mürəkkəb quruluşlu peşə-sənət sözlərini əmələ gətirən komponentlər arasında həm tabelilik, həm də tabesizlik əlaqəsi mövcuddur.

Yanaşma əlaqəsi əsasında yaranmış mürəkkəb quruluşlu peşə-sənət sözlərinin aşağıdakı struktur-semantik tipləri daha işləkdir: sadə isim+sadə isim, düzəltmə isim+sadə isim, sadə isim+düzəltmə isim, düzəltmə isim+düzəltmə isim, sadə sifət+sadə isim, sadə sifət+düzəltmə isim, düzəltmə sifət+sadə isim, mürəkkəb sifət+sadə isim, say+sadə isim, say+düzəltmə sifət, sadə sifət+düzəltmə sifət, sadə isim+düzəltmə sifət.

İdarə əlaqəsi əsasında yaranmış mürəkkəb quruluşlu peşə-sənət sözlərinin aşağıdakı struktur tipləri müəyyənləşdirilmişdir: birinci komponenti sadə isim, ikinci komponenti $-an^2$ şəkilçili feli sifətdən ibarət olanlar; birinci komponenti sadə isim, ikinci komponenti $-ar^2$ şəkilçili feli sifətdən ibarət olanlar; birinci komponenti qeyri-müəyyən təsirlik halda olan sadə isim, ikinci komponenti $-mat^2$ şəkilçili feli isimlərdən ibarət olanlar; birinci komponenti qeyri-müəyyən təsirlik halda olan düzəltmə isim, ikinci komponenti $-mat^2$ şəkilçili feli isimdən ibarət olanlar; birinci komponenti yönlük halda olan sadə isim, ikinci komponenti $-mat^2$ şəkilçili feli isimlərdən ibarət olanlar; birinci komponenti çıxışlıq halda olan isim, ikinci komponenti $-mat^2$ şəkilçili feli isimlərdən ibarət olanlar.

Mürəkkəb quruluşlu peşə-sənət sözləri ikinci növ təyini söz birləşməsi modelində də yaranır. Belə sözlərin komponentləri bir-birinə idarə və ya uzlaşma əlaqəsi ilə bağlanır.

Azərbaycan dilinin peşə-sənət leksikasındakı mürəkkəb vahidlərin bir qismi tabesizlik əlaqəsi əsasında yaranır. Belə sözlərin aşağıdakı struktur-semantik tipləri mövcuddur: eyni ismin təkrarı ilə əmələ gələn mürəkkəb sözlər; komponentləri tam, yaxud nisbi sinonimlərdən ibarət olan

mürəkkəb sözlər; birinci komponenti ikincini tamamlamaq məqsədi ilə müxtəlif mənalı və müxtəlif formalı sözlərin birləşməsindən əmələ gələnələr; komponentləri tematik baxımdan yaxın olan sözlərdən əmələ gələnələr; komponentləri semantik baxımdan yaxın olmayan sözlərdən ibarət olanlar; komponentləri antonim sözlərdən ibarət olanlar; hər iki komponenti yaxın mənalı fel köklərindən ibarət olanlar; komponentləri müxtəlif mənalı sözlərdən ibarət olanlar.

12. Azərbaycan dilinin peşə-sənət leksikasını mənşə baxımından iki əsas qrupa bölmək olar: türk mənşəli sözlər, başqa dillərdən alınmalar.

Türk mənşəli sözlər dilimizin peşə-sənət leksikasının tam əksəriyyətini təşkil edir. Azərbaycan dilinin peşə-sənət leksikasındakı alınma sözləri üç qrupa ayırmaq olar: ərəb mənşəli peşə-sənət sözləri, fars mənşəli peşə-sənət sözləri, rus və Avropa mənşəli peşə-sənət sözləri.

Peşə-sənət leksikasının tərkibində ərəb və fars mənşəli sözlər sayca rus və Avropa mənşəli sözlərdən daha çox və daha qədimdir.

Dissertasiya işi ilə bağlı müəllifin aşağıdakı əsərləri çap olunmuşdur:

1. Azərbaycan dilində maddi mədəniyyət leksikası (**monoqrafiya**). Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2006, 448 s.
2. Zərgərliklə bağlı sözlərin iştirakı ilə yaranmış frazeologizmlərin etnolinqvistik təsviri // Filologiya məsələləri. nəzəriyyə və metodika. (III buraxılış). Bakı: Mütərcim, 1995, s.36-38.
3. Dialektlərdə yaşayan zərgərliklə bağlı bəzi sözlər // Filologiya məsələləri. nəzəriyyə və metodika. (IV buraxılış). Bakı: Mütərcim, 1995, s.51-54.
4. «Sırğa» sözünün sirri // Dil və ədəbiyyat. Nəzəri, elmi, metodik jurnal. Bakı, 1999, №1 (23), s.37-40.
5. Dilin sosial diferensiasiyası və peşə-sənət leksikası / Elmi araşdırmalar. Elmi-nəzəri məqalələr toplusu. (VII buraxılış). Bakı, 2002, №3-4, s.170-175.
6. Peşə-sənət leksikası və terminlər // Bakı Universitetinin xəbərləri. Humanitar elmlər seriyası. Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2004, №4, s.79-87.
7. Peşə-sənət leksikası və jarqonlar // Dilçilik məsələləri. AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu. Bakı, 2005, №1 (2), s.88-95.
8. Azərbaycan dilində peşə-sənət leksikasının xarakterik xüsusiyyətləri // Pedaqoji Universitetin xəbərləri. Humanitar və təbiət elmləri seriyası. Bakı: ADPU-nun nəşri, 2005, №1, s.434-442.

9. Peşə-sənət leksikası və məhəlli dialektizmlər // Pedaqoji Universitetin xəbərləri. Humanitar və təbiət elmləri seriyası. Bakı: ADPU-nun nəşri, 2005, №2, s. 240-259.
10. Peşə-sənət leksikası və etnoqrafik leksika // Pedaqoji Universitetin xəbərləri. Humanitar elmlər seriyası. Bakı: ADPU-nun nəşri, 2005, №3, s. 89-98.
11. Metal emalı ilə bağlı leksikanın semantik xüsusiyyətləri (dəmirçilik leksikası) // Bakı Universitetinin xəbərləri. Humanitar elmlər seriyası. Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2005, №3, s.5-12.
12. Zərgərlik leksikasının tematik təsnifi // Bakı Universitetinin xəbərləri. Humanitar elmlər seriyası. Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2005, №4, s.22-27.
13. Bəzi misgərlik sözlərinin mənşəyinə dair // Bakı Universitetinin xəbərləri. Humanitar elmlər seriyası. Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2006, №1, s.8-24.
14. Peşə-sənət leksikası və loru leksika // ADPU-nun Xəbərləri. Humanitar elmlər seriyası. Bakı: ADPU-nun nəşri, 2006, №1, s.138-148.
15. Azərbaycan dilində misgərlik leksikası // Azərbaycan dili və ədəbiyyatı tədrisi. Bakı, 2006, №1, s.49-53.
16. Azərbaycan dilinin dəriçilik leksikası (dabbaqlıq, papaqçılıq və kürkçülüklə bağlı leksika) // Tədqiqlər. AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu. Bakı, 2006, №2, s.135-141.
17. Azərbaycan dilində dəriçilik leksikasının semantik xüsusiyyətləri (başmaqçılıq, çəkməçilik və sərraclıq leksikası) // ADPU-nun Xəbərləri. Humanitar elmlər seriyası. Bakı, ADPU-nun nəşri, 2006, №2, s.15-22.
18. Bədii tikmə və boyaqçılıqla bağlı leksikanın semantik xüsusiyyətləri // Azərbaycan dili və ədəbiyyatı tədrisi. Bakı, 2006, №2, s.17-20.
19. Azərbaycan dilində daş emalı ilə bağlı leksika // Tədqiqlər. AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu. Bakı, 2006, №3, s.137-141.
20. Azərbaycan dilində sadə quruluşlu peşə-sənət sözləri // Bakı Universitetinin Xəbərləri. Humanitar elmlər seriyası. Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2006, №3, s.5-15.
21. Azərbaycan dilində dulusçuluq leksikasının semantik xüsusiyyətləri // ADU-nun Elmi xəbərləri. Bakı:ADU-nun nəşri, 2006, №3, s.23-28.
22. Peşə-sənət leksikasında alınmalar // Azərbaycan dili və ədəbiyyatı tədrisi. Bakı, 2006, №4, s.18-26.
23. Mürəkkəb quruluşlu peşə-sənət sözləri // Tədqiqlər. AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu. Bakı, 2006, №4, s.154-168.

24. Dəriçiliklə bağlı bəzi sözlərin etimologiyası // ADPU-nun Xəbərləri. Humanitar elmlər seriyası. Bakı: ADPU-nun nəşri, 2006, №4, s.10-16.
25. Azərbaycan dilində toxuculuqla bağlı leksika (xalçaçılıq leksikası) // Dil və ədəbiyyat. Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal. Bakı, 2006, №5 (53), s.10-13.
26. Dəmirçiliklə bağlı bəzi sözlərin etimologiyası // ADU-nun Elmi xəbərləri. Bakı: ADU-nun nəşri, 2006, №7, s.24-29.
27. Azərbaycan dilində toxuculuqla bağlı leksika (şalbaflıq, bəzzazlıq, və şərbafıq leksikası) // Odlar Yurdu Universitetinin elmi və pedaqoji xəbərləri. Hüquq, sosial-ictimai, iqtisadi, filologiya və pedaqoji elmlər seriyası. Bakı: «Odlar yurdu» nəşriyyatı, 2006, №17, s.263-268.
28. Toxuculuqla bağlı bəzi sözlərin mənşəyinə dair // Odlar Yurdu Universitetinin elmi və pedaqoji xəbərləri. Hüquq, sosial-ictimai, iqtisadi, filologiya və pedaqoji elmlər seriyası. Bakı: «Odlar Yurdu» nəşriyyatı, 2006, №20, s.172-178.
29. Düzəltmə quruluşlu peşə-sənət sözləri (adlardan ad düzəldən şəkilçilərlə yaranan sözlər) // Elmi axtarışlar (folklorünəslıq: filologiya, fəlsəfə, tarix, incəsənət və nəzəriyyə aspektləri) AMEA Folklor İnstitutu. Bakı: Səda, 2006, XXVI toplu, s.140-147.
30. Ağacışləmə ilə bağlı bəzi sözlərin mənşəyinə dair // Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri Ali məktəblərarası elmi məqalələr məcmuəsi (II buraxılış). Bakı Slavyan Universiteti. Bakı: Mütərcim, 2007, s.27-31.
31. Duluşçuluqla bağlı bəzi sözlərin etimologiyası // Dil və ədəbiyyat. Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal. Bakı, 2007, №2 (56), s.21-24.
32. Dillərin qarşılıqlı əlaqəsi probleminə dair // Terminologiya məsələləri. AMEA Terminologiya Komissiyası. Bakı: Elm, 2007, s.38-46.
33. Azərbaycan dilində ağacışləmə leksikası // Filologiya məsələləri. Bakı: Nurlan, 2008, №5, s.3-11.

ЛЕКСИКА МАТЕРИАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ ЯЗЫКЕ (ПРОФЕССИОНАЛЬНО-РЕМЕСЛЕННАЯ ЛЕКСИКА)

РЕЗЮМЕ

Настоящая диссертация посвящена изучению формирования и развития лексики материальной культуры в азербайджанском языке, связанной с различными профессиями и ремеслами, выявлению ее места в лексической системе азербайджанского языка в целом. Она состоит из введения, четырех глав и заключения.

Во **Введении** обосновываются актуальность темы, цель и задачи, научная новизна, теоретическая и практическая значимость исследования, методы, применяемые в работе, даются сведения об объекте и апробации исследования, о структуре диссертации.

В **I главе** работы, которая называется «Место профессионально-ремесленной лексики в лексической системе азербайджанского языка», рассматриваются такие вопросы, как социальная дифференциация языка и профессионально-ремесленная лексика, характерные особенности профессионально-ремесленной лексики, профессионально-ремесленная и терминологическая лексика, профессионально-ремесленная лексика и территориальные диалектизмы, профессионально-ремесленная и этнографическая лексика, профессионально-ремесленная и просторечная лексика.

Во **II главе** выявляются семантические особенности лексики, связанной с отдельными областями ремесленничества (с кузнечным, медницким, ювелирным, ткацким, кожевенным, гончарным, красильным делом, резьбой по камню и дереву, художественной вышивкой). Слова, относящиеся к каждой из этих областей, здесь анализируются в тематических группах.

В **III главе**, посвященной структурным особенностям профессионально-ремесленной лексики, эта лексика делится на слова с простой, производной и сложной структурой. В ней вскрываются наиболее употребительные структурно-семантические типы профессионально-ремесленной лексики.

В **IV главе**, которая называется «Генетические особенности профессионально-ремесленной лексики», освещаются вопросы взаимосвязи и взаимовлияния языков, выявляются профессионально-ремесленные слова общетюркского, азербайджанского иноязычного происхождения. Ряд слов в этой главе подвергается этимологическому анализу.

В **Заключении** обобщены основные результаты исследования.

Диссертация снабжена списками использованной литературы и источников.

**LEXICON OF MATERIAL CULTURE IN AZERBAIJANI
(RELATED TO PROFESSION AND HANDICRAFT)**

SUMMARY

The dissertation is dedicated to the investigation of the formation and development of lexicon of material culture (related to profession and handicraft) in Azerbaijani, to the definition of its place in the lexical system of Azerbaijani as a whole.

The dissertation consists of an introduction, four chapters, a conclusion and the list of the used literature.

In the introduction it is spoken of the actuality of the theme, its aims and objectives have been determined, its novelty and practical significance have been mentioned and the sources and methods of investigation have been indicated.

In the **First Chapter**, entitled "The Place of Professional-handicraft lexicon in the lexical system of the Azerbaijani language", the author considers such issues as the social differentiation of language and professional-handicraft lexicon, characteristic peculiarities of professional-handicraft lexicon, professional-handicraft lexicon and terminological vocabulary, professional-handicraft lexicon and dialecticisms, professional-handicraft lexicon and ethnographic one, professional-handicraft lexicon and low colloquial vocabulary.

The **Second Chapter** deals with the semantic peculiarities of the lexicon related to separate spheres of handicraft, i.e. lexicon of blacksmith's and coppersmith's work, jeweler's art, weaving, tannery, pottery, stone-working, carving (woodworking), embroidery.

The **Third Chapter** deals with the structural peculiarities of the professional-handicraft lexicon. Here the author studies the words according to their structure and defines more frequent functional structural-semantic types of the mentioned lexicon.

In the **Fourth Chapter**, entitled "The original peculiarities of professional-handicraft lexicon", the author considers such issues as language interrelation, and attempts to define words of Turkic origin, original Azerbaijani lexemes and loan words, as well as analyses etymologically separate words.

The dissertation reaches its end with the conclusions obtained in the process of investigation.

İXTİSARLAR

ADDL – Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti. Bakı, 1964.

ADİL – Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. 4 cildə: I c., Bakı, 1966; II c., Bakı, 1980; III c., Bakı, 1983; IV c., Bakı, 1987.

ADL – Azərbaycan dialektoloji lüğəti. I cild (A-L), Ankara, 1999.

QTL – Древнетюркский словарь. Л., 1969.

MK – Kaşğari Mahmut. «Divanü Lügat-it-Türk» tercümesi. Çeviren B. Atalay, I-III, Ankara, 1939-1941.

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ
РЕСПУБЛИКИ
БАКИНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ**

На правах рукописи

ГУСЕЙН АББАС оглы АСКЕРОВ

**ЛЕКСИКА МАТЕРИАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ
В АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ ЯЗЫКЕ
(ПРОФЕССИОНАЛЬНО-РЕМЕСЛЕННАЯ ЛЕКСИКА)**

10. 02. 01 - азербайджанский язык

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

**диссертации на соискание ученой степени
доктора филологических наук**

ВАКИ-2008